

Atsız'ın Bozkurtların Ölümü Adlı Romanının Türk Tarihi ve Kültürü Açısından İncelenmesi

An Analysis of Atsız's Novel "Bozkurtların Ölümü" in Terms of Turkish History and Culture

Kübra GÖRÜR^{1*}

^{1*} Mezun, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi / Derleme

Makale vb.

Geliş Tarihi: 21.05.2024

Kabul Tarihi: 17.07.2025

Anahtar Kelimeler:

Hüseyin Nihal Atsız,
Bozkurtların Ölümü,
Çin Yıllıkları

ÖZ

Hüseyin Nihal Atsız tarafından kaleme alınan *Bozkurtların Ölümü* adlı tarihi roman hakkında bugüne kadar çeşitli yazılar yazılmış, incelemelerde bulunulmuştur. Araştırmalarımız neticesinde yazılan yazıların ve makalelerin çoğunlukla romanın edebî yönleriyle alakalı olduğu, kısmen tarihe bağlı kaldığı ile ilgili atıflarda bulunulduğu fakat Atsız'ın romanı yazarken kullandığı kaynaklar hakkında bilgi verilmediği tespit edilmiştir. Bu makalede, romanın edebî yönlerinden ziyade tarihî boyutu ele alınacak; yazarın başvurduğu kaynaklar ile romanda betimlenen döneme ait tarihî kaynaklar karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

ARTICLE INFO

Research Article /

Review Article etc.

Received: 21.05.2024

Accepted: 17.07.2025

Keywords:

Hüseyin Nihal Atsız,
Bozkurtların Ölümü,
Chinese Annals

ABSTRACT

Numerous articles and reviews have been written and conducted to date regarding the historical novel *Bozkurtların Ölümü* authored by Hüseyin Nihal Atsız. Our research has revealed that the majority of these writings and articles primarily focus on the literary aspects of the novel, with partial references to its adherence to historical accuracy, yet no information has been provided concerning the sources Atsız utilized in writing the novel. This article will address the historical dimension of the novel rather than its literary aspects, comparatively analyzing the sources consulted by the author and the historical sources pertinent to the period depicted in the novel.

* Sorumlu yazar.

^{1*} mailto:kubragorur@yahoo.com / ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-0638-1409

GİRİŞ

Bozkurtların Ölümü adlı roman, Göktürk tarihinin 621-639 yılları arasındaki sürecini konu edinmektedir. Söz konusu dönem, Göktürk Kağanı Chuluo Kağan'ın ölümüyle başlayıp, onun yerine kardeşi İllig Kağan'ın tahta geçmesiyle devam eder; Göktürklerin esaret dönemindeki ilk başkaldırısı olan Jiesheshuai İsyanı ile son bulur. Hüseyin Nihal Atsız'ın bu romanı da, diğer romanları gibi bugüne kadar sadece edebiyatçılar tarafından; olay örgüsü, ana tema, roman kahramanlarının düşünce yapısı gibi unsurlar üzerinden değerlendirilmiştir. Ancak edebî kimliğinin yanı sıra tarihçi olarak da tanınan Atsız'ın, yazmış olduğu *Bozkurtların Ölümü* adlı eseri henüz tarihî kaynaklarla karşılaştırmalı ve kapsamlı analizlere konu olmamıştır.

Tespit edilen eksikliği gidermek amacıyla kaleme alınan bu makalede, Hüseyin Nihal Atsız'ın romanındaki tarihî bilgilerin doğruluğu incelenmiştir. Yazarın, söz konusu dönemde bu bilgileri hangi kaynaklardan edinebileceği araştırılmış; kullandığı kaynaklar ise diğer tarihî metinlerle karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. İnceleme sonucunda Atsız'ın Joseph de Guignes, Edouard Chavannes, René Grousset, Stanislas Julien gibi bazı tarihçilerin eserlerinden ve Orhun Yazıtları'ndan yararlanmış olabileceği tespit edilmiştir. Bu eserlerde yer alan tarihsel veriler; *Zhenguan Zhengyao* 貞觀政要 (ZGZY), *Tongdian* 通典 (TD), *Jiu Tangshu* 舊唐書 (JTS), *Tang Huiyao* 唐會要 (THY), *Cefu Yuangui* 冊府元龜 (CFYG), *Wenxian Tongkao* 文獻通考 (WXTK), *Xin Tangshu* 新唐書 (XTS) ve *Zizhi Tongjian* 資治通鑑 (ZZTJ) adlı Çin yıllıkları ile İmparator Taizong, General Li Jing ve Zheng Yuanshou'un biyografileri üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

1. HÜSEYİN NİHAL ATSIZ VE TÜRK TARİHİ

Hüseyin Nihal Atsız, Cumhuriyet döneminin tanınmış ve öne çıkan Türkçü yazarlarından. Kendisi yalnızca bir fikir adamı değil, bir edebiyatçı ve tarihçidir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bölümü'nden mezun olan Atsız, hocalarından M. Fuad Köprülü'nün dikkatini çekmiş ve kısa süre sonra üniversitede asistanlık görevini üstlenmiştir. Düşünce dünyasına etki eden Zeki Velidi Togan ile de üniversitede tanışmış, kendisine saygı göstermiş ve fikirlerini benimsemiştir. Tarihe olan ilgisinde Togan'ın fikirlerinin önemli bir etkisi olmuştur.¹

Edebiyat alanında sayısız eser bırakan Atsız, tarih alanında da çalışmalar yapmıştır. Bunlar arasında *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar* (1935), *Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan* (1936), *XVinci Asır Tarihçisi Şükrullah* (1939), *Türk Edebiyatı Tarihi* (1943), *Ahmedi - Dastan ve Tevarih-i Mülük-i Al-i Osman* (1949), *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler* (1961), *Türk Tarihinde Mes'eleler* (1966), *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası* (1966), *Ali Bibliyografyası* (1968), *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (1970), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler* (1970) ve *Oruç Bey Tarihi* (1972) sayılabilir.² Tarihçi kimliğinin getirdiği bilgi birikimi, romanlarında da açıkça görülmektedir. *Bozkurtların Ölümü*, *Bozkurtlar Diriliyor* ve *Deli Kurt* adlı romanları bu birikimin yansımalarıdır.³

Bozkurtların Ölümü, Göktürklerin Birinci Kağanlık Dönemi'nin son yıllarını konu edinmektedir. Roman, 621 yılında başlamakta ve 630 yılında Türklerin Çinlilere esir düşmesiyle sonuçlanan olaylara odaklanmaktadır. Çin kaynaklarında Jiesheshuai olarak geçen ve Atsız tarafından Kürşad adı verilen karakterin, kırk çerisiyle Çin sarayına düzenlediği baskınla roman sona ermektedir. Serinin devam niteliğindeki *Bozkurtlar Diriliyor* adlı eserde ise; 681 yılında Aşina Kutlug'un öncülüğünde gerçekleşen başkaldırı ile başlayan ve Göktürklerin yeniden devlet kurma sürecine uzanan tarihsel gelişmeler ele alınmaktadır.

Atsız'a göre tarihin en büyük faydası, Millî terbiye ve siyaset sahasındadır. Ona göre tarih, doğrudan doğruya bir terbiye aracı olup her milletin kendi millî karakterine uygun bir tarih anlayışı geliştirmesi gerekmektedir. Ancak bu anlayışın temelinde gerçeğe bağlılık esası yatmalı; tarih, herhangi bir yalan ya da çarpıtmayla değil, olgulara dayalı bir biçimde ele alınmalıdır.⁴ Tarihin yalanlar üzerine inşa edilip, kişisel çıkarlara ve ideolojilere hizmet etmesinden ziyade, gerçeklerden hareketle toplumsal faydaya yönelmesi, Atsız için önem arz etmektedir. Bu noktada Prof. Dr. Dursun Yıldırım'a göre Atsız da hocası Togan'ı takip etmiştir.⁵

Bir başka konu da Atsız'ın bu romanları yazarken, Göktürkler hakkında hangi kaynaklardan bilgi edindiğidir. Atsız, 1935 yılında ilk kez yayımlanan *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar* adlı eserinde, eski Türk tarihi hakkın-

¹ Deliorman, Altan, *Atsız: Hayatı, Görüşleri, Eserleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2003, s.162.; Özkan, Volkan, "Atsız ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihine Bakış", *Milli Mecmua*, s.111, sayı 1, 2018.

² Osman Fikri Sertkaya, *Nihal Atsız*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi 69, 1987, Ankara, s.115-116.

³ Özdemir, Cihan, *Atsız Bey (Hüseyin Nihal Atsız'ın Hayatı, Fikirleri ve Romanları Üzerine Bir İnceleme)*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007, s.377-378.

⁴ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, Ötüken Yayınları, 2011, İstanbul, s.10-11.

⁵ Murat Yılmaz, "Nihal Atsız'ın Tarihi Algısı ve Türk Tarihi Hakkındaki Görüşleri", *Milli Mecmua*, sayı 1, 2018, s.144-145.

daki bilgilerinde Zeki Velidi Togan'ın basılmamış eserlerinden yararlandığını söylemiştir.⁶ Atsız'ın bahsettiği eserin Togan'ın 1946 yılında yayımlanan *Umumi Türk Tarihine Giriş* adlı eseri olduğu saptanmıştır. Togan bu eserinde, "Türk Tarihinin Devirlere Taksimi ve O Devirlere Ait Okunacak Eserler" kısmında René Grousset'in *L'empire des steppes* (1939), Joseph de Guignes'nin Hüseyin Cahit Yalçın tarafından çevirisi yapılan *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi* (1923), Edouard Chavannes'in *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux* (1903) adlı eserinden bahsetmiştir.⁷ Atsız'ın Togan'ın bu eserine daha yayımlanmadan önce baktığı ve aynı zamanda Fransızcasının da olduğu bilindiği için⁸ bu eserlere bakmış olduğu düşünülmüştür. Bu eserler incelendiğinde Atsız'ın romanı yazarken özellikle J. de Guignes'den yararlandığı saptanmıştır.

Bunun yanı sıra, Göktürklerin tarihi hakkında yazılan ana kaynaklar yalnızca Çin yıllıkları değildir. Göktürklerin kendi tarihlerini anlatmış oldukları Bilge Kağan, Köl Tigin ve Tonyukuk Yazıtları da vardır. Atsız'ın *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde yazıtların çevirisini yapması, bir edebiyatçı olarak yazıtlar hakkında bilgi sahibi olduğunu gösterir. *Bozkurtların Ölümü* adlı romanında Göktürk halkının karakterini büyük ölçüde bu yazıtlardan hareketle kurgulamış; devam romanı olan *Bozkurtlar Diriliyor*'da ise Orhun Yazıtları'ndan daha kapsamlı biçimde yararlanmıştır. Özellikle Tonyukuk Yazıtları'nda yer alan bazı ifadeleri, doğrudan Tonyukuk'un sözleri olarak romana aktarmıştır. Bu bağlamda, romanın tarihi doğruluğu ve kullanılan kaynaklar açısından karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi amaçlanmaktadır.

2. ROMANIN HİKÂYESİ

Roman, yazarın "Romanın Hikâyesi" başlığını verdiği kısım ile başlar. Burada, tatil yüzünden tenhalaşan öğrenci pansiyonunda kalan altı yedi gencin birbirleriyle sohbeti anlatılır. Bu gençlerden biri, Tonyukuk lakabını verdikleri bir tarih öğrencisidir. Ay ile ilgili yaptıkları bir sohbetin içerisinde Tonyukuk, ayın üçe bölündüğü bir günden bahsederek bir roman yazdığından söz eder. Bunun üzerine arkadaşlarından biri, kendisinin tarihi bırakıp romana mı başladığını sorar.⁹ Atsız, *Bozkurtların Ölümü* romanının girişinde yer alan "Romanın Hikâyesi" başlıklı bölümde, kaleme aldığı eserin yalnızca edebi bir anlatı değil, aynı zamanda tarihsel gerçekliğe dayalı çok katmanlı bir roman olacağını vurgular. Kendisinin "yepyeni bir tip roman" olarak nitelediği bu yapıtta, klasik roman anlayışının aksine yalnızca aşk merkezli bir olay örgüsünün değil; bir milletin yüzyıllara yayılan serüveninin merkeze alınacağını ifade eder. Bu bağlamda romanda yalnızca bir başkahraman değil, her karakterin kendi hikâyesiyle öne çıktığı bir yapı amaçladığını dile getirir. Atsız, tarihsel gerçekliğe ve hayatın akışına sadık kalacağını belirterek, eserinin hem romantik hem de realist yönler taşıyacağını, fakat bu yönlerin sıradan aşk hikâyeleriyle sınırlı olmayacağını özellikle vurgular.¹⁰

3. BİRİNCİ BÖLÜM

Romanın hikâyesinin ardından Atsız, okuyucuyu 621 yılının bir yaz gecesine götürür. Burada, İşbara Alp adındaki yüzbaşının ve çerilerinin geniş çayırlarda dinlenirken yaşadıkları olaylar dizisi anlatılmaktadır. Yüzbaşının bunlu (sıkıntılı) olması, Yamtar adındaki onbaşının dikkatini çekmiştir. Yamtar, bu durumu arkadaşı Onbaşı Pars ile paylaşmıştır. Pars'ın verdiği cevaplar ise dönemin Göktürk devleti ve yakın komşuları olan Çinliler hakkında önemli bilgiler sunar.

Romanda, Göktürk ülkesinde yaşayan Çinli esirlerin zamanla iç işlerine müdahil olmaya başladığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, Kağan'ın eşi olan İçing Katun'un Çinli oluşu, politik bir sorun olarak aktarılır. Eserde, yüzbaşının binbaşı olamamasının sebebi olarak da İçing Katun'un engelleyici tavrı gösterilir. Romanın kurgusu içerisinde, Onbaşı Pars'ın Onbaşı Yamtar'a aktardığı bilgiler aracılığıyla Katun'un siyasi kimliğine dair şu değerlendirmelere yer verilir: Çin'de daha önce hüküm süren Sui hanedanının mensubu olan Katun'un, yeni iktidara gelen Tang hanedanına karşı kendi ailesini yeniden iktidara taşımak amacıyla Çuluk Kağan'ı yönlendirdiği iddia edilmektedir.¹¹

Onbaşı Pars'ın, sessiz bir gece vakti Onbaşı Yamtar'a aktardığı bilgilerle birlikte gelişen doğa olayları, romanın dramatik yapısını destekleyen önemli bir anlatı unsurudur. Pars'ın sözleriyle Çinli Katun'un siyasi nüfuzu ve iç işlerine müdahalesi tartışılırken, hemen ardından gelen ani fırtına, anlatının atmosferini yoğunlaştırır. Yüzbaşı İşbara Alp, yıldırımlar ve sağanak yağış eşliğinde çerilerini toplamaya çalışır; bu sırada birkaç çerinin yaşamını yitirmesi, doğal koşulların ordu üzerindeki yıkıcı etkisini gözler önüne serer. İşbara Alp'ın kılıçların

⁶ Atsız, a.g.e., s.16.

⁷ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.8.

⁸ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.8.

⁹ Hüseyin Nihal Atsız, *Bozkurtlar*, Ötügen Yayınevi, 126. Basım, İstanbul, 2017, s.7-9.

¹⁰ Atsız, a.g.e., s.9.

¹¹ Atsız, 2017, s.17.

tek bir noktada toplanması yönündeki emri üzerine yıldırımların bu kılıçlara isabet etmesi, doğa ile kutsal güç arasında kurulan sembolik bağın bir göstergesi olarak değerlendirilir. Ardından sarf ettiği “Tanrı ya bizden yüz çevirdi ya da kılıçlarımızı keskinleştirmek istiyor” ifadesi, Atsız’ın Göktürklerin dini inançlarına dair yaklaşımını yansıtır. Bu söz, Tanrı’nın savaşçılara verdiği mesajın hem cezalandırıcı hem de hazırlayıcı bir anlam taşıyabileceğini ima ederek, inanç sistemlerinin doğa olaylarıyla kurduğu ilişkiyi gözler önüne serer.¹²

Göktürklerin dini anlayışında hava olaylarının etkili olduğu Çin yıllıklarında da belirtilmiştir. Örneğin Göktürk kağanlarından Mukan Kağan’ın, kızını hangi Çin hanedanına vereceği konusunda bir kararsızlığa düşüp sonunda bundan vazgeçtiği bir zamanda on gün süren bir kar fırtınası başlar ve orada bulunan çadırların hepsi yıkılır. Bu felaketle Tanrı’nın kendisini cezalandırdığını düşünen Mukan Kağan, kızının gelin olarak gönderilmesine razı olur.¹³

Bu yıldırımlı gecenin sonunda çerilere bir haber gelir. Göktürklerin kağanı Çuluk Kağan ölmüştür. İşbara Alp bunun üzerine “Tanrı ulu kağanımızı alarak bizden yüz çevirdi.” der.¹⁴ Kağan yıldırımlı gecenin sonunda ağulananarak (zehirlenerek) ölmüştür. Atsız bu bölümde kağanın ölüm sebebini, İçing Katun’un zehirlemesi olarak göstermiştir. J. de Guignes de bununla alakalı olarak bir fikir ortaya atmıştır: “Acaba vatan muhabbeti kendisindeki Sui ailesi muhabbetine galebe mi çaldı?”¹⁵ Çin yıllıklarından *JTS*’da Chulo Kağan’ın ansızın öldüğü¹⁶, *XTS*’da prenses tarafından zehirlenip öldüğü¹⁷, Zheng Yuanshou’nun biyografisinde imparatorun adamları tarafından zehirlendiği, kağanın ölmeden önce kendisini zehirleyenleri bulup öldürdüğü yazılmıştır.¹⁸ *ZZTJ*’de 621 Nisan olayları kısmında¹⁹, kağanın Zheng Yuanshou tarafından zehirlendiğinden şüphelenerek onun Çin’e gitmesine mani oldukları bilgisi geçmektedir. Bu durumda J. de Guignes’nin kaynak olarak *XTS*’dan yararlandığı söylenebilir.

Kağanın ölümünün ardından yeni bir kağan seçimi yapılmıştır. Atsız, bu süreçte kağan olabilecek üç kişiden bahsetmektedir: Çuluk Kağan’ın kardeşi Bağatur Şad ve kağanın iki oğlu Yaşar Şad ve Şu Tegin. Şu Tegin’in özelliklerini anlatırken onu iri yarı, güçlü ve yaman bir yiğit olarak tasvir ederken, Yaşar Şad’ı benzi sarı, arık ve donuk bir kişilik olarak betimlemiştir. Bağatur Şad’ın ise ne fiziksel ne kişilik özelliklerine dair bir açıklama yapmamıştır. Anlattığına göre Göktürk halkı, büyük oğul olduğu için Yaşar Şad’ın kağan olacağını düşünmüştür. Fakat kurultay, kağan olarak Yaşar Şad’ı değil, Bağatur Şad’ı seçmiştir. Bunun sebebi olarak Yaşar Tegin’in arık olduğu ve beyler tarafından usunun (zekasının) yeterli bulunmaması belirtilmiştir. Bağatur Şad kağan olduktan sonra kendisine “Kara Kağan”, Yaşar Şad’a “Tuli Han”, Şu Tegin’e “Kürşad” ünvanı verilmiştir.²⁰

J. de Guignes’in eserinde, Mo-ho-tu-şe adını taşıyan kağanın kardeşinin kağan seçildiği ve kağan seçildikten sonra “Kieli Han” ünvanını aldığı yazılıdır. Ayrıca Chuluo kağanın oğlu Yue-şe-se’ye de “Tu-li Han” ünvanı verildiği belirtilmektedir.²¹ Ayrıca kağanın kardeşine “Bağatur Şad” ünvanı Türk akademisyenlerce verilmiştir. *JTS*,²² *XTS*,²³ *TD*,²⁴ *WXTK*²⁵ gibi Çin yıllıkları Yaşar Şad’ın kağan olamamasının nedenini ve Bağatur Şad’ın kağan olmasının gerekçesini açıklamaktadır. Bu kaynaklara göre Yaşar Şad çelimsiz ve çirkin olarak tanımlanmış, bu durum İçing (Yicheng) Katun’un onun kağan olmasını engellemesine ve yerine kağanın kardeşi Bağatur Şad’ın kağan olmasını sağlamasına yol açmıştır. Fakat kaynaklar yeni kağandan ve ölen kağanın büyük oğlundan bahsederken yıllıklarda adı bu bölümde Çin yıllıklarında ‘Jiesheshuai’ olarak geçen şahıstan doğrudan bahsedilmemekle birlikte, Atsız ona isim ve ünvan vererek anlatıya dahil etmiştir.”

¹² Atsız, 2017, s.20.

¹³ Ahmet Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014, s.31.

¹⁴ Atsız, 2017, s.25

¹⁵ Joseph de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi*, (çev. Hüseyin Cahit Yalçın, yay. haz. Erol Kılınç), Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2018, s.472.

¹⁶ İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal, Çin Kaynaklarında Türkler: Eski *T’ang Tarihi (Chiu T’ang-shu)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2020, s.105.

¹⁷ Liu Mau-tsai, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, (çev. Ersel Kayaoğlu ve Deniz Banoğlu), Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011, s.257-258.

¹⁸ Liu, 2011, s.440; Taşağıl, 2014, s.87.

¹⁹ Chang Jên-t’ang, T’ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler: Ts’ê-fu Yüan-kuei ve Tzû-chih T’ung-chen’e Göre (618-745), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1968, s.14.

²⁰ Atsız, 2017, s.31-33.

²¹ De Guignes, 2018, s.472.

²² Togan, 2020, s.105.

²³ Liu Mau-tsai, 2011, s.258.

²⁴ Taşağıl, 2014, s.123.

²⁵ Taşağıl, 2014, s.88.

Bağatur Şad'ın nasıl kağan olduğu anlatıldıktan sonra kağanlık toyunun yapıldığından bahsedilmiştir. Eski Türklerde bu tarz toyların yapıldığı bilinmektedir.²⁶ Ayrıca Kara Kağan'ın İçing Katun'u kendisine eş olarak seçtiği ve Türklerin bu durumdan rahatsız olduğunu da Atsız belirtmiştir.²⁷ J. de Guignes'de rahatsız oldukları bilgisi geçmiyor. Sosyolojik bir bakışla değerlendirildiğinde, eğer Jiu Tangshu'da (JTS) yer alan bilgi doğru kabul edilirse ve kağanın ölümünden İçing Katun sorumlu tutuluyorsa, bu olayın halk nezdinde de bu şekilde algılanmış olması muhtemeldir. Kara Kağan'ın İçing Katun'u eş olarak seçmesine ilişkin bilgi, J. de Guignes başta olmak üzere konuyla ilgili bazı kaynaklarda yer almaktadır. Bu tür evliliklerin eski Türk topluluklarında zaman zaman görülen uygulamalar arasında olduğu da bilinmektedir.²⁸ Ayrıca katunun erkek kardeşi Şen-king'in Göktürk ülkesine gelişi dikkat çeken bir diğer husustur.²⁹ Bu bilgi de yine J. de Guignes'in eserinde geçmektedir. Prens Şen-king'in Göktürkler safında yer aldığı, Tang Hanedanı aleyhine bir duruş sergilediği ve Kieli Kağan'ı harekete geçmesi yönünde ikna etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Kieli Kağan da bu çağrıya kulak vererek harekete geçmiştir.³⁰

Kara Kağan'ın toyunun ardından aradan zaman geçmiş ve güz ayları gelmiştir. Göktürk eline Batı Göktürk Kağanı Tung Yabgu Kağan'ın elçileri, Kara Kağan'ın kağanlığını kutlamak amacıyla gönderilir.³¹ Bu bilgi J. de Guignes'de veya diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Atsız'ın bu bölümde ve ilerleyen bölümlerde Batı Türklerinden bahsetmesindeki amacı, dönemin Göktürklerinin ikiye ayrıldığıyla ilgili bilgi vermektir. Tung Yabgu Kağan'ın anlatıldığı bölümde yine Atsız'ın tarihi anlatmak için kurguladığı Onbaşı Pars karakteri, arkadaşları Onbaşı Yamtar'a geçmiş dönem hakkında şu bilgileri vermektedir: “On yıl öncesine değin Türk elinde bir büyük kağan vardı. O zaman küçük kağanlar büyüklerini tanırlardı. On iki yıldan beri Ötüken'de ayrı bir kağan var. Artık iki kağan birbirini tanımıyor.”³²

Eski Türklerde “küçük kağan” ünvanının kullanıldığı bilinmektedir. 6. yüzyılın ikinci yarısında devletin toprakları, Ötüken'deki büyük kağana bağlı olan, küçük kağanlar arasında paylaşılmıştır.³³ Atsız'ın burada yanıldığı tek nokta, tarihlendirmeyi yanlış yapmış olmasıdır. Bahsettiği yıllar yaklaşık olarak 610'lu yıllara tekabül etmektedir. Halbuki Göktürklerin ikiye ayrılması 580'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu bölümde geçen bir diğer ayrıntı ise Tung Yabgu Kağan'ın elçi göndermesindeki maksadının birleşmek olduğudur.³⁴ Fakat bu bilgi yine hiçbir tarihi kaynakta geçmemektedir. Atsız'ın Tung Yabgu Kağan'dan ve Batı Türklerinden bahsetmesinin amacı, onların da var olduğu bilgisini okuyucuya vermektir. Fakat yine de bu konuda objektif olduğu söylenemez. Burada milliyetçilik yönünün ağır bastığı düşünülmektedir. Örneğin Tung Yabgu Kağan'ın Kieli Han karşısında Çinlilerle güçlerini birleştirip anlaşma yaptığı ve Kieli Han'ın bu durum karşısında korkup saldırı-mazlık konusunda anlaşma yaptığına³⁵ Atsız hiç değinmemiştir. Sadece esaretten önce yapılan savaşta onlardan yardım istediği fakat yardımın gelmediğinden bahsetmiştir. Gerçekle örtüşen kısım ise Batı Türklerinin Doğu Türklerinden çok daha zengin olduğu bilgisidir.³⁶ Bu bilgi de yine Grousset de geçmektedir. Grousset, bu bilginin kaynağı olarak meşhur gezgin Xuanzang'ı göstermiştir.³⁷

Atsız ayrıca Batı Türklerinden gelen elçilerden bahsederken bir ayrıntı daha vermiştir: “Bu yiğitlerin arasında hiç de Türk'e benzemeyen uzun sakallılar da vardı.”³⁸ Atsız'ın burada bahsettiği uzun sakallılar Soğdlardır. Soğdlar neredeyse Göktürk devletinin kuruluş yıllarından beri Göktürk elinde yaşayan İrani bir halktır. Çoğunlukla ticari işlerle meşgul olan³⁹ bu halkın bir zaman sonra Göktürk kağanları üzerinde etkili oldukları bilinmektedir.⁴⁰ Ayrıca Göktürklerin kurucu kağanlarından İstemi Yabgu Kağan'ın Bizans'a gönderdiği elçi

²⁶ Liu Mau-tsai, 2011, s.20.

²⁷ Atsız, 2017, s.34.

²⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınevi, 35. Basım, İstanbul, 2013, s.220.

²⁹ Atsız, 2017, s.46.

³⁰ De Guignes, 2018, s.473.

³¹ Atsız, 2017, s.59-67.

³² Atsız, 2017, s.65-69.

³³ Hayrettin İhsan Erkoç, “Eski Türk Devletlerinde Kağan ve Han Ünvanları”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi – 1-5 Ekim 2018 / Ankara – Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt X (*Türk Dünyası Tarihi*), (haz. Semiha Nurdan ve Muhammed Özler), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022, s. 383-384.

³⁴ Atsız, 2017, s.65.

³⁵ Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (çev. Mustafa Koç), Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s.86; Renè Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, (çev. Dr. M. Reşat Uzman), Ötüken Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 1980, s.105.

³⁶ Atsız, 2017, s.76.

³⁷ Grousset, 1980, s.105.

³⁸ Atsız, 2017, s.64.

³⁹ Taşağıl, 2014, s.39.

⁴⁰ Taşağıl, 2014, s.100.

Maniakh da bir Soğddur.⁴¹ Atsız da onları hem elçilik heyetinde göstererek siyasi yönlerinin olduğunu, hem de ilerleyen bölümlerde pazardaki maharetlerini anlatarak ticari yönlerinin olduğunu göstermiştir. Fakat bu bilgiler J. de Guignes'de geçmemektedir. Hatta burada Soğdlar hakkında hiçbir bilgi yoktur. Atsız'ın onlar hakkında topladığı malumatları René Grousset'in *L'empire des Steppes*'den ve Edouard Chavannes'ın *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux* adlı eserlerinden edindiği düşünülmektedir. Atsız Soğdları yalnızca Batı Türkelinde yaşayan bir halk göstermiş olsa da, tarihi kaynaklarda Soğdların her iki Türk elinde de yaşadığı belirtilmektedir.⁴² Hatta bu halkın, Doğu Türkelinin 630 yılındaki yıkılışında bile etkili olacak kadar kağana yakın bulunduklarına dair bilgiler mevcuttur. (ZZTJ, TD, JTS)⁴³

Atsız Batı Türklerini anlattıktan sonra bir süre Türk töresine değinmiş⁴⁴ ve ardından Türkelinde rahatsızlık yaratan bir durumdan söz etmiştir. Kara Kağan, bir türlü akın buyruğu vermemiştir ve bu durum Türkler arasında ciddi bir huzursuzluğa yol açmıştır. Çünkü kuraklık evlere kadar girmiş ve avlardan elde edilenler artık yetersiz kalmaya başlamıştır.⁴⁵ Ancak burada dikkat çekici olan, çoğunlukla kaynaklara sadık kalan Atsız'ın bu konuda eksik bilgi vermesidir. Örneğin, hem J. de Guignes'in hem de diğer kaynakların belirttiğine göre, İllig Kağan (Atsız'ın romanında Kara Kağan'ın) hükümdarlığı boyunca, özellikle ilk beş yılında Çin'e birçok akın düzenlemiştir.⁴⁶ Hatta Göktürk tarihinde Çin'e en çok sayıda akın yapan hükümdar olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Atsız, Kara Kağan'ın özellikle son yıllarında akınlara çıkmamasına vurgu yaparak genel bir durum ortaya koymuş gibi görünmektedir. Buna rağmen, ilerleyen bölümlerde Kara Kağan'ın pek çok akın düzenlediği ve yine de bu akınlara beklentileri karşılamadığı ifade edilmiştir.⁴⁸ Bu durum, Atsız'ın konuyla ilgili farklı ve çelişkili bir anlatım sergilediğini göstermektedir.

622 yılına gelindiğinde Göktürkler Çin'e akın yapmak için hazırlıklara başlamıştır.⁴⁹ Atsız, romanda bu akını anlatırken İçing Katun'un kardeşi Şen-king'in orduya dahil edilip, Kara Kağan tarafından binbaşı yapıldığını belirtmiştir. Ancak bu durum Türkler arasında hoşnutsuzluğa yol açmıştır.⁵⁰ Kürşad, Şen-king'in kendi emrinde olmasına rağmen ona haber vermeden, İşbara Alp'in birliğine geceleyin şehre girip yağmalama emri vermiştir. Sabah olduğunda Şen-king bu durumu fark etmiş ve öfkelenerek askerlerini şehre göndermiş, yağmalamalarını emretmiştir. Ancak askerler, töreye aykırı olduğu gerekçesiyle bu emri yerine getirmemiştir.⁵¹

Çin yıllıkları incelendiğinde, Atsız'ın söz konusu bölümde anlattığı akının tarihi kaynaklara dayanmayan, tamamen kurgusal bir olay olduğu anlaşılmaktadır. CFYG, JTS, XTS ve ZZTJ gibi kaynaklara göre, İllig Kağan'ın 621 ile 624 yılları arasında çeşitli zaman aralıklarında Çin'e akınlar düzenlediği ve iki ülke arasında elçi gönderimiyle diplomatik temaslar kurulduğu ve barış teklifleri yapıldığı belirtilmiştir. Atsız'ın yararlandığı kaynaklardan biri olan J. de Guignes'in eserinde de 622 yılıyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: "... Büyük Han, bu düşmanlıklara rağmen bir Çin prensesiyle evlenmek istemişti. İmparator ise Ma-ye şehri muhasarasını kaldırdığı vakit buna muvafakat edeceğini cevaben bildirmişti. Kie-li Han, çekilmek istiyordu. Fakat zevcesi Prenses İ-çing o kadar rica etti ki muhasaraya devam kararı verdi. Şehirde hiçbir şey yoktu. Herhangi bir yarım olasılığı da mevcut değildi. Han, ikinci kez İmparator ile akrabalık kurma talebinde bulundu; ancak Ma-ye kuşatmasını kaldırmadan bu isteğin gerçekleşmeyeceğini bildiğinden, şehri ele geçirmeye çok yaklaşmış olmasına rağmen geri çekilmek zorunda kaldı."⁵²

4. İKİNCİ BÖLÜM

Bilindiği üzere, eski Türklerin inanç sistemi—özellikle Şamanizm—üzerine yapılan çalışmalar araştırmacılar arasında tartışmalı bir alan olarak öne çıkmaktadır. Şamanizmin bağımsız bir din mi yoksa yalnızca bir inanç biçimi mi olduğu, bu tartışmaların odak noktalarından biridir. Ancak hangi biçimde tanımlanırsa tanımlansın, şamanların (veya kamların) varlığı tarihsel olarak kabul görmektedir. Grousset, ünlü Bizans tarihçisi Theo-

⁴¹ Taşağıl, 2014, s.40.

⁴² Taşağıl, 2014, s.39-100.

⁴³ Hayrettin İhsan Erkoç, *General Li Jing'in Askeri Düşüncesi ve Doğu Göktürk Kağanlığının Çöküşü*, (BDT), Hacettepe Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2015, s.96; Chang, 1968, s.48; Taşağıl, 2014, s.127; Togan, 2020, s.153.

⁴⁴ Atsız, 2017, s.83-99.

⁴⁵ Atsız, 2017, s.143.

⁴⁶ De Guignes, 2018, s.473; Hayrettin İhsan Erkoç, "Göktürkler", *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, (ed. Muhammed Bilal Çelik), NAYED, Ankara 2018, s.66-67; Taşağıl, 2014, s.88.

⁴⁷ Erkoç, a.g.e., s.67.

⁴⁸ Atsız, 2017, s.240.

⁴⁹ Atsız, 2017, s.144.

⁵⁰ Atsız, 2017, s.152.

⁵¹ Atsız, 2017, s.152-160.

⁵² De Guignes, 2018, s.475.

phylaktos Simokattes'ten şu ifadeyi aktarmaktadır: “Geleceği bilir gibi davranan din adamları...”⁵³ Hüseyin Nihal Atsız da eserinde, Kırac Ata adını verdiği bir kam/şaman figürüne yer vermektedir.⁵⁴ Romanın ilerleyen bölümlerinde, Çin prensi Şen-king'in buyruğunda hareket eden bir asker, yağma yapmasına izin verilmemesi nedeniyle Kara Kağan'a öfke duymaktadır. Bu sebeple onu öldürmeyi düşünse de, bu kararını gerçekleştirme- den önce bir şamanın görüşüne başvurmak ister.⁵⁵ Bu bağlamda, dağların zirvesinde yaşayan bir kam (şaman) figürü olarak kurgulanan Kırac Ata'yı bulmak üzere yola koyulur. Doğada dört doğan, iki kurt ve bir ayı ile birlikte yaşayan Kırac Ata mistik bir bilge olarak tasvir edilmiştir.⁵⁶ Bu kişi, Böğü Alp adlı kahramandır. Böğü Alp, Kırac Ata'yı bulduktan sonra, ondan geleceğe dair kehanetler işitir. Kırac Ata'nın söyledikleri arasında şu ifadeler yer almaktadır:

“Büyük günler geliyor!.. Dokuz yıla kalmaz, olan olur. Dokuz yıl daha geçer; katı kılıç kullanmak günü gelir... Kıtık olunca ay parçalanacak!.. Kara Kağan'ı öldürmeyeceksin... Onu tasa öldürecek. Bir ulu şehirde toplanmış kırk er görüyorum... Aralarında sen de varsın... yağmur yağıyor. Irmağın kıyısında dövüşüyorsunuz. Bu- dun kurtuluyor... Adınız unutulmayacak!.. Bin üç yüz yıllık ölümden sonra dirileceksiniz... Acunun batımına dek adınız gönüllerde kalacak.”⁵⁷ Kırac Ata tarafından öngörülen bu gelecek, kısmen tarihi bilgiler içermekle birlikte, romanın ilerleyen bölümlerinde gerçekleşen bir duruma işaret etmektedir.

J. de Guignes'in, ZZTJ⁵⁸ ve Stanislas Julien'in⁵⁹ eserlerinde yer alan bilgiler, Hüseyin Nihal Atsız'ın roma- nının kurgusunu şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Bu kaynaklara göre, 628 yılında Çin İmparatoru Taizong, Türklerin saldırılarına karşı Büyük Çin Seddi'nin onarılmasını önerenlere karşılık olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“Tataristan'da yaz ortasında beş gün, kış buzları görüldü. Aynı zamanda gökte üç ay görüldü. Bu memleket bü- yük bir kıtlık felaketi geçirdi. Türkler bu felaketleri gördükleri halde fazilet yoluna girmiyorlar ve Tengri'den korkmuyorlar.”⁶⁰

Bu ifadede geçen “gökte üç ay görülmesi” durumu, büyük ihtimalle belirli bir göksel fenomenin insanlar tara- fından bu şekilde algılandığını göstermektedir. Söz konusu olgu, atmosferik koşulların yarattığı bir optik ya- nılsama ile açıklanabilir. Göktürklerin yoğun olarak yaşadığı günümüz Moğolistan toprakları, karasal iklimin etkisiyle son derece sert kış koşullarına sahiptir.⁶¹ Bu bağlamda, bölgede yaşanan olağanüstü doğa olaylarının hem insanları hem de hayvanları derinden etkilediği ve bu olayların anlatı geleneğinde sembolik anlamlarla yorumlandığı anlaşılmaktadır.

Kırac Ata'nın bahsettiği diğer bir durum ise Kara Kağan'ın keder nedeniyle ölmesidir.⁶² (TD⁶³, ZZTJ⁶⁴, JTS⁶⁵, XTS⁶⁶) Bu durum, 630 yılında Göktürklerin Çin'e esir düşmesinin ardından İllig Kağan'ın bu durumu kaldıra- mayarak 634 yılında kederden hayatını kaybetmesiyle paralellik göstermektedir. Ayrıca, Kırac Ata'nın bahset- tiği kırk Türk'ün bir ırmak kıyısında dövüşmesi, Atsız'ın romanında yer alan Kürşad ve kırk çerisinin başlattığı isyanla ilişkilidir. 639 yılında meydana gelen bu isyan, JTS, THY, XTS ve ZZTJ gibi Çin yıllıklarında yer alsa da, Çinli vakanüvislerin hanedan aleyhine veya utanç verici olduklarına inandıkları olaylardan kısaca ve

⁵³ Grousset, 1980, s.97.

⁵⁴ Atsız, 2017, s.163.

⁵⁵ Atsız, 2017, s.166.

⁵⁶ Doğan, kurt ve ayı Türk mitolojisinde önemli hayvanlardır. Şamanın yanında yaşamaları da onların kutsal hayvanlar olduklarını göstermektedir. Kutsal hayvanlar, Eski Türk inanışında öldürülmeleri yasak olan, Tanrı'ya adanan hayvanlardır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Bahaeddin Ögel, *Türk Mi- tolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, II. Cilt, Ankara, 2014.; Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev. Aykut Kazancıgil), Dergah Yayınları'nda 1. Baskı, İstanbul, 2021.

⁵⁷ Atsız, 2017, s.172.

⁵⁸ Chang, 1968, s.54-55.

⁵⁹ Julien, 2015, s.121-122.

⁶⁰ De Guignes, 2018, s.482.

⁶¹ Buna bir örnek olarak Temmuz 2018 yılına ait bir haber yazısı: Washington Post, By Simon Denyerve, “Mongolia's nomadic way of life threatened by climate change, neglect, modernity”, (8 Temmuz 2018). https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/mongolias-nomadic-way-of-life-threatened-by-climate-change-neglect-modernit- y/2018/07/06/4a22490e-68cb-11e8-a335-c4503d041eaf_story.html

⁶² De Guignes, 2018, s.487.

⁶³ Taşağıl, 2014, s.103

⁶⁴ Chang, 1968, s.104.

⁶⁵ Togan, 2020, s.167; Liu, 2011, s.195.

⁶⁶ Liu, 2011, s.276.

detayları geçiştirerek anlatmalarından⁶⁷ ötürü çok fazla dikkat çekmemiştir. Atsız, 1946 yılında yayımladığı romanında, bu tarihi olayı geniş bir şekilde ele almış ve Kürşad ve kırk çerisini halk arasında tanınan bir figür haline getirmiştir. O döneme kadar Kürşad hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmadığı ve isminin geniş bir kitleye ulaşmadığı göz önüne alındığında, Atsız'ın bu romanı, Kürşad ve kırk çerisinin halk hafızasında yer etmesine ve isimlerinin tanınmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Bugün Türkiye'de Kürşad'ın tanınmasının başlıca nedeni, Atsız'ın bu romanıdır. Atsız böylece kendi deyimiyle Kürşad ve kırk çerisini yaklaşık olarak 1300 yıllık bir ölümden sonra tekrar diriltmiştir denilebilir.

Kara Kağan'ın yeğeni Tuli Han'ın kağanlık hakkının amcası tarafından gasp edilmesi ve amcasının, babasını öldüren Çinli İçing Katun ile evlenmesi, onun kağana karşı gizli bir düşmanlık beslemesine yol açmıştır.⁶⁸ Atsız, bu durumu J. de Guignes'in eserinde Taizong'a atfedilen şu ifadelerle ilişkilendirmiş gibi görünmektedir: "Büyük Han Tu-li Han'a karşı harp ile meşguldür. Ailesi içinde nifak hüküm sürüyor. Bütün bunlar onun imparatorluğunun çöküşünü haber veren birer alamettir."⁶⁹ Romanda Tuli Han'ın, amcasına karşı kardeşi Kürşad'ı kendi tarafına çekmek istemesi ve Kürşad'ın bu teklifi reddetmesi,⁷⁰ Atsız'ın hayalindeki Kürşad karakterinin böyle bir tutum sergileyeceğine dair varsayıma dayalı bir kurgunun ürünü olabilir. Ancak, TD'in Göktürk bölümünde, Atsız'ın Kürşad olarak adlandırdığı kişinin Zhenguan saltanat döneminin başında Çin'e giderek sarayda görev aldığı ifade edilmektedir. Bu durum, roman ile tarihsel gerçeklik arasındaki farklılıkların dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.⁷¹

Kıraç Ata'nın yanına giden Böğü Alp, Ötüken'e döndükten sonra yeni bir göreve atanmıştır. Bu görev, beraberindeki diğer binbaşı, yüzbaşı ve erlerle birlikte Batı Kağanı'na elçi olarak gitmektir.⁷² Atsız'ın, Doğu Türklerini Batı Kağanlığı'na göndermesindeki amacının, Batı Kağanlığı hakkındabilgiler sunmak olduğu değerlendirilmektedir. Ancak bu bağlamda, yazarın tarihi gerçeklikten ziyade kendi kurgusal yorumlarına yer verdiği düşünülmektedir. Atsız, J. de Guignes'de geçmeyen Batı Türkleri hakkındaki bilgileri, Grousset'ten almış olabilir. Grousset, Batı Kağanlığı'nın çok zengin olduğunu ve bununla ilgili bilgileri Xuanzang adlı seyyahın yazdıklarından edindiğini belirtmiştir.⁷³ Atsız'ın, Doğu Türklerini elçi olarak Batı Kağanlığı'na göndermesindeki amacın, bu kağanlığın ihtişamını tasvir etme gayesi taşıdığını düşündürmektedir. Ancak bu tasvirlerin büyük ölçüde yazarın kurgusal yorumlarına dayandığı değerlendirilmektedir. Atsız'ın anlattığı Batı Kağanlığı çok daha zengindir. Halkın refah içerisinde yaşadığı, iyi giyimli olduğu, yoksulluk çekmediği ve askerlerinin çok daha usta olduğu ifade edilmektedir.⁷⁴ Bu durum, ilerleyen yıllarda Bilge Kağan dönemindeki refah seviyesini çağrıştırmaktadır. Bu da, Atsız'ın Batı Kağanlığı'nın zenginliği hakkındaki bilgiyi Grousset'ten edindiğini, ayrıntıları ise Orhun Yazıtları'ndan⁷⁵ ilham alarak kurgulamış olabileceğini düşündürmektedir.

Atsız, Batı Kağanlığı'ndan bahsederken orada bulunan, Rum ülkesinden gelmiş olan papazlar olduğundan söz eder. Onlar için Rumların saygı gören kişileri olduğunu, kamlara benzediklerini, kendi dinlerinin buyruklarını yaymak için orada bulunduklarını söyler. Rum ülkesi için de "Rum ülkesi batıda büyük bir ülkedir. Çevresinde büyük denizler varmış. Bizans diye bir şehirleri varmış ki içindeki kişilerin sayısını kimse bilmezmiş."⁷⁶ der. Atsız'ın Bizans hakkında verdiği bilgi kırıntıları, genel kültür düzeyinde bilinen bir konu olup özel bir öneme sahip değildir. Ancak Bizans'a dair bu bilgilere, Batı Kağanlığı hakkında konuşurken yer vermesi, Batı Kağanlığı ile Bizans arasındaki ilişkiler konusunda bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.⁷⁷ Bu, Atsız'ın Göktürklerin tarihini ve özellikle İstemi Yabgu Kağan döneminden itibaren Bizans ile ilişkilerini bildiğini düşündürmektedir.

Atsız'ın Bizans'tan bahsetmesinin amacı, Batı Kağanlığı hakkında daha derin bir bilgi sunmak yerine, bu iki güç arasındaki ilişkilerin varlığını vurgulamaktır. Eğer Atsız Batı Kağanlığı ve Bizans ilişkileri hakkında daha fazla detay verseydi, Grousset gibi kaynaklardan yararlandığı düşünülebilirdi. Ancak burada Bizans'ın sadece

⁶⁷ Tilla Deniz Baykuzu, *Son Bilgiler Işığında Kürşad İsyanı*, Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2016, s.III.

⁶⁸ Atsız, 2017, s.232.

⁶⁹ De Guignes, 2018, s.482.

⁷⁰ Atsız, 2017, s. 239.

⁷¹ Erkoç, 2015, s.83.

⁷² Atsız, 2017, s.179.

⁷³ Grousset, 1980, s.105.

⁷⁴ Atsız, 2017, s.193.

⁷⁵ "Çıplak halkı giyimli kıldım, fakir halkı zengin kıldım. Az halkı çok kıldım, güçlü devleti olandan, güçlü hakani olandan daha iyi kıldım. Dört bucak-taki halkları hep (kendime) tabi kıldım. (Türk halkını) düşmansız kıldım." Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Yüzü 24-25. satır (Talat Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, BilgeSu Yayıncılık'ta 1. Baskı, Ankara, 2017, s.65.)

⁷⁶ Atsız, 2017, s.205.

⁷⁷ Taşağıl, 2014, s.100.

bir arka plan bilgisi olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Atsız'ın bu bilgiyi sunma şekli, okuyucusuna Batı Kağanlığı ve Bizans arasındaki ilişkiler hakkında farkındalık kazandırmayı amaçlamaktadır.

Bunun yanı sıra Atsız, eski Türklerin inançlarına sıkı sıkıya bağlı olduklarını ve diğer dinlerin, özellikle Hristiyanlık gibi inançların, Türklerin hayat tarzıyla uyumsuz olduğunu ima etmektedir. Bu görüş, papazla yapılan konuşmanın ardından Yamtar'ın kafa karışıklığı ve Onbaşı Sançar'ın verdiği cevaptan da çıkarılmaktadır:

“Yamtar yüzünü göğe kaldırıp söylenmeye başladı:

-İsa Tanrı'nın oğlu, İsa'yı Meryem doğurdu. Ama Meryem, Tanrı'nın katunu değil. Tanrı, İsa'nın babası... İsa'nın anası, babası var. Babası Tanrı... Anası Meryem... Ama Meryem, Tanrı'nın katunu değil... İsa...

Onbaşı Yamtar sözlerini bitiremedi. Gık demeden bu tartışmayı dinleyen Onbaşı Sançar bu mantıksızlıkla sinirleri bozularak meşhur kahkahasını savurmuştu. Papazla çevrelerindeki Türklerin gözleri birden Sançar'a çevrildi. O, her zaman yaptığı gibi böğürlerini tutarak, gözlerinden yaşlar akarak katılıyor, kahkahaları arasındada kesik kesik şöyle bağırıyordu:

-Tanrı ile Meryem evlenmeden bu yalavaç nasıl doğar be? Herhalde bu bunağın Tanrısı Meryem'in otağına gizlice girdi de Kara Kağan duymasın diye bizden saklıyor. Yoksa onun sonu da Kara Budağ'ın sonuna benzerdi...”⁷⁸

624 yılına gelindiğinde beylerden biri, Kara Kağan'ın yanına gelerek kocamış Çin kağanının artık Türk akınlarından yıldıgını, Türkler saldırmasın diye başkenti olan Siganfu'yu yıkmayı düşündüğünü, Çin kağanının oğlu Prens Şe-min'in bu düşünceye karşı geldiğini bildirdi.⁷⁹ Atsız'ın burada bahsettiği imparatorun başkenti yıkmadüşüncesi/taşıma düşüncesi yine J. de Guignes'nin eserinde, Julien'de⁸⁰ ZZTJ 'de⁸¹, XTS 'da⁸² Türklerin yaptığı yoğun akınlardan dolayı bakanların bu teklifi imparatora götürdüğü bilgisi geçmektedir: “... imparatora bu payitahtı yıktırmasını bazı nazırlar teklif etti. Çünkü oradaki servete tama' ederek Türkler o taraflara akınlar yapmaktan geri durmuyorlardı. Bu payitaht mevcut olmazsa Türklerin orayı tahrip etmeyecekleri zannediliyordu. Bu gülünç fikri uygulama alanına koymak üzereydiler. Şi-min bunu önleyerek Türklere karşı yürümeyi teklif etti.”⁸³

Çin başkentinin yıkılması fikrinin ardından Kara Kağan'ın iç hesaplaşmasından bahseden Atsız, İçing katunun tesirinde kaldığının kağanın da farkında olduğunu, kardeşi prens Şen-king'in kışkırtıcı davranışlarda bulunduğunu bildiği, Çin'e sayısız akın yaptığını fakat yeterince doyum alınmadığını anlatır,⁸⁴ ki bunlar da J. de Guignes'de belirli aralıklarla anlatılan hususlardır. Ardından yeni bir akını anlatır. Atsız'ın burada bahsettiği akın yine J. de Guignes'den yararlandığını göstermektedir: “... İşte bu ahval merkezde iken birçok yağmurlar yağdı. Şi-min bunun Türklere hücum için iyi bir fırsat olduğuna hükmetti. Çünkü rutubetin tesiriyle okları gevşemiş bulunacaktı, harpte işlerine yaramayacaktı. Zaten Tu-li Han'ı kendi tarafına çekmeğe de muvaffak olmuştu. Onun için Çin ordusu ilerlediği vakit Tu-li Han harb etmekten imtina gösterdi. Bunu harbe mecbur edemeyen Büyük Han, her şeye razı olmaya mecbur kaldı. Kendisiyle barış yapıldı. Tu-li Çin ile eskisinden daha sıkı münasebetlere girdi.”⁸⁵ Ayrıca bu bilgiler ZZTJ'de⁸⁶, JTS'da⁸⁷, XTS'da⁸⁸ geçmektedir. Atsız da bu akının sert geçtiğinden söz eder. Yağan yağmur Türklerin oklarını kullanılamaz hale getirmiştir. İmparatorun oğlu Şe-min, yeni bir plan yaparak yanına 100 kadar atlısını alarak Türk kağanının karşısına geçmiş ve kağanla teke tek vuruşmak istediğini, kim kazanırsa galibin o olacağını söylemiştir. Kağan, Şe-min'in bu söyledikleri karşısında sessiz kalmış fakat alaycı bir gülümsemeyle de yanıt vermiştir. Bunun üzerine Şe-min öfkelenerek Tuli Han'ın yanına gitmiş ve ona yardım ettiğini, şimdi neden onunla savaşmak istediğini sormuştur. Kağan da dahil herkes Şe-min'in Tuli Han'a söyledikleri karşısında öfkelenmiştir. Tuli Han ise sesini çıkarmamış, üstelik askerleriyle birlikte geri çekilmiştir. Ardından Kara Kağan, Tuli Han'ı barış yapmak için elçi olarak

⁷⁸ Atsız, 2017, s.205-207.

⁷⁹ Atsız, 2017, s.240.

⁸⁰ Stanislas Julien, Documents historiques sur les Tou-kioüe (Tures), 2015, s.112-112.

⁸¹ Chang, 1968, s.30.

⁸² Taşağıl, 2014, s.93.

⁸³ De Guignes, 2018, s.476.

⁸⁴ De Guignes, 2018, s.476.

⁸⁵ Atsız, 2017, s.240.

⁸⁶ De Guignes, 2018, s.477.

⁸⁷ Chang, 1968, s.31-34.

⁸⁸ Togan, 2020, s.123-128.

⁸⁹ Liu, 2011, s.263-234.

Çin'e göndermiştir.⁸⁹⁻⁹⁰ Tuli Han Çin'e gittiğinde imparator onu kendi yanında oturtmuş ve onun Kara Kağan'a denk olduğunu söylemiştir.

Bu olayın ardından yine bir süre kurgularla devam edilmiş, ardından hem Çin tarihi açısından hem de Göktürk tarihi açısından önem arz eden bir olayı Atsız yine J. de Guignes'den yararlanarak kurguyla anlatmıştır. Bu olay, Prens Şe-min'in kardeşlerini okla vurdurarak Çin imparatorluk tahtına çıkışıdır.⁹¹ Atsız'ın çoğunlukla kurguyla anlattığı bu olayda kaynaklarda geçen kısım, Şe-min'in kardeşlerini okla vurdurarak imparator olması ve adının Taizong olmasıdır.⁹² Çin yıllıklarından *CFYG*'de geçmektedir. Ayrıntıları ise J. de Guignes'de şöyle verilmektedir: "İmparatorun oğlu Şi-min'in imparatorluğa yaptığı hizmetler, güzel hareketler, Türkler üzerinde elde ettiği büyük başarılar, pederi Kao-tso'nun imparatorluğuna engeller çıkaranlara karşı kazandığı muvaffakiyetler Kien-çing namındaki veliahd ile imparatorun diğer oğlu Yuen-kien'in hasedini tahrik etmişti. İmparator'da bile bu kıskançlık hissi vardı. Fakat Şimin'e muhtaç olması bu hissiyatını fiili bir mevkiye çıkarmasına mani olmuştu. İki kardeş bu kadar düşmandılar. Kinlerini, uzun müddet saklayamadılar. Şi-min'e zehir içirttiler. Fakat bekledikleri netice hasıl olmadı. Bunun üzerine başka vasıtalarla başvurular. Şi-min bunlardan da kurtulmak çaresini buldu. Bu prens kendisinin masumiyetini babası imparatora bildirdi. Kien-çing ve Yuen-kien'in onun sarayının kadınlarıyla çevirdiği entrikaları, asilerle münasebetlerini anlattı. İmparator üç oğlunu yanına çağırarak ortalığı yatıştırmak istedi. Hepsini de imparatorluk sarayını bir savaş alanı haline çevirmeye karar vererek daima müteyakkız ve ihtiyatlı bulunmaya başladılar. Taraftarlarını silahlandırdılar. Şi-min içeriye girerken kardeşi Kien-çing'e tesadüf ederek bir okla kendisini öldürdü. Yuen-kien de aynı akıbete uğradı."⁹³

Atsız, Prens Şemin'in Taytsung⁹⁴ adıyla Çin imparatorluk tahtına geçişinden bahsettikten sonra Türkeli'nde artık gözle görülür çatırdamalar olduğundan söz eder. Sırasıyla ilk olarak korkunç bir kışın geldiğini⁹⁵ ve bunun beraberinde getirdiği kıtlıktan dolayı Türkeli'nin karıştığını, isyanlar çıktığını⁹⁶ anlatır. Bunlar da yine J. de Guignes'in eserinde, Julien'de⁹⁷ ayrıca *JTS*⁹⁸, *XTS*⁹⁹, *ZZTJ*¹⁰⁰'de geçmektedir.

Romanda ise ilk olarak halkın artık kağanın Çinlilerin aklını dinlemesinden şikâyetçi olduklarına vurgu yapılır: "İçing Katun'la Şen-king yetmiyormuş gibi her gün birkaç Çinli beğ yahut bilgin daha çıkıyor. Kara Kağan'a verdikleri öğütlerle Ötüken'i karmakarışık ediyorlar. Bizim kağanımızda onları dinliyor."¹⁰¹ J. de Guignes'de "Bu hükümdar, tebaasının kalplerini kazanmaya muvaffak olamamıştı. Sie-yen-to, Po-ye-ku aşiretleriyle daha sair bazı aşiretler kendisine karşı isyan etmişlerdi."¹⁰² diyor. Atsız ilerleyen kısımlarda Göktürk halkının kağanlarına karşı olan şikâyetleri konusunda biraz daha bilgi vermiştir: "Kara Kağan bir yerde durmuyor, oradan oraya göçüyordu. Türkler artık eskisi gibi ölümlerini yakmıyor, gömüyorlardı. Kağan şimdi de Çao-teyen adlı bir Çin bilgininin sözleriyle iş görür olmuştu."¹⁰³ Atsız'ın burada Çinli beğ yahut bilgin ve yine Çao-teyen dediği Çinli bilgin *ZZTJ*¹⁰⁴'de ve *XTS*¹⁰⁵'de geçmektedir.

Türk Kağanı hem Çinli Zhao Deyan'ı önemli bir vazifeye getirmiş ve bu kişi kendi keyfince hareket ederek eski adetlerin çoğunu değiştirmişti hem de kağan Çinli olmayan Hu'lara¹⁰⁶ güvenerek kendi vatandaşlarından uzaklaşmıştı.¹⁰⁷ Ancak Atsız, bu bölümde özellikle Çinlilerden söz ederken Hu'lara, yani Soğdlara yer verme-

⁸⁹ Tuli Han'ın Çin'e elçi olarak gönderilmesi bilgisi *ZZTJ*'de geçmektedir. (Chang, 1968, s.34)

⁹⁰ Atsız, 2017, s.241-248.

⁹¹ Atsız, 2017, s.262.

⁹² Atsız, 2017, s.262-264.

⁹³ De Guignes, 2018, s.478.

⁹⁴ Atsız romanında İmparator Taizong'un ismini bu şekilde telaffuz etmiştir. (Atsız, 2017, s.264)

⁹⁵ Atsız, 2017, s.264-268.

⁹⁶ Atsız, 2017, s.269-275.

⁹⁷ Julien, 2015, s.119.

⁹⁸ Togan, 2020, s.146.

⁹⁹ Liu, 2011, s.270.

¹⁰⁰ Chang, 1968, s.49.

¹⁰¹ Atsız, 2017, s.265.

¹⁰² De Guignes, 1968, s.481.

¹⁰³ Atsız, 2017, s.288.

¹⁰⁴ Chang, 1968, s.47.

¹⁰⁵ Julien, 2015, s.122; Liu, 2011, s.271-272.

¹⁰⁶ Yıllıklarda Hu diye anılan kişiler Soğdlardır.

¹⁰⁷ Chang, 1968, s.47.

miştir. Oysa romanın önceki bölümlerinde bu topluluktan ‘uzun sakallılar’ olarak söz ettiği görülmektedir. Bu bölümde anılmamış olmaları dikkat çekicidir. Devlet yönetimine müdahale etmeleri ya da Göktürklerin ölü gömme ritüelinde yakma geleneğinden vazgeçerek gömme usulünü benimsemeleri gibi dönüşümlerde Soğd etkisinin büyük rol oynadığı bilinmektedir.¹⁰⁸ Ayrıca Doç. Dr. Hayrettin İhsan Erkoç bahsedilen korkunç kış ile ilgili bir tez sunmaktadır. Erkoç’a göre korkunç kışın sebebi, yüksek ihtimalle çok uzak bir yerdeki yanardağ patlaması nedeniyle dünyada özellikle kuzey yarımkürede 627’den itibaren yaşanmaya başlanan ani hava soğumaları nedeniyle üst üste birkaç kış boyunca yağan aşırı kar yağışıdır.¹⁰⁹ Atsız da Kırış Ata’yı anlattığımız bölümdeki İmparator Taizong’un sözlerinden yararlanarak bu kısmı kurgulamış olabilir; yaz ortasında 5 gün kar yağması, gökyüzünde görülen üç ay, hayvanların ve insanların hep birlikte gürültü yapmaları ve yeri kaplayan kıvıllı duman.¹¹⁰ Atsız da bu kısımları muhtemelen J. de Guignes’den¹¹¹ ve Julien’in eserinden¹¹² topladığı bilgilerle kurgulamıştır. Bu bilgilerin kaynağı ise *XTS*’dir.¹¹³

Bahsettiğimiz gibi yaşanan korkunç kış Sirtarduşların, Dokuz Oğuzların ve Bayırkuların isyan etmesine yol açmıştır. Kara Kağan, yeğeni Tuli Han’ı isyanı bastırmak üzere görevlendirmiştir. Fakat Tuli Han başarısız olmuş, başarısızlığından ötürü de kağan kendisini cezalandırmış, onu tevkif ederek zincire vurdurmuş ve hapsedmiştir.¹¹⁴ Aynı zamanda korkunç bir kış daha yaşanmıştır. Öyle ki Türkeli’nde tam bir sefalet havası esmeye başlamıştır. Ardından Tuli Han hapisten çıkmış ve artık Kara Kağan’ı tanımaz olmuştur. Bu sebeple Çin’den yardım istemiştir.¹¹⁵ Atsız’ın anlattığı bu bilgiler J. de Guignes’nin eserinde şöyle geçmektedir: “Büyük Han, büyük bir ordu ile Tu-li Han’ı bu aşiretlere karşı gönderdi. Tu-li mağlup oldu. Sanki muvaffakiyet onun şahsına bağlanmış gibi, döndüğünde Büyük Han kendisini zincire vurdurdu. Karışıklıklar devam etti... Aynı zamanda o kadar çok kar yağdı ki beygirlerin ve hayvan sürülerinin büyük kısmı telef oldu. Sefalet insanları öldürüyordu. (628 yılı) ... Bu sırada Tu-li Han mahbesten çıkmıştı. Bu kadar haksız bir muameleden öfkelenmişti için Büyük Han’a karşı isyan etti. Yen-çeo yahut Pekin’in kuzeyinde sâkindi. Bütün Doğu Tatarları kendisine tâbi idi. Uzun müddetten beri irtibatlı bulunduğu imparatorun himayesini talep etti. Fakat Büyük Han ile de ahden bağlı olan Tai-tsong bu mücadeleye hiç katılmak istemedi. Yalnız Türklerin hareketlerini gözlemek ve müşahade altında bulundurmak üzere hududa bir miktar asker göndermekle yetindi.”¹¹⁶ Bu bilgiler de yine *ZZTJ*¹¹⁷’de, *JTS*¹¹⁸’da ve *XTS*¹¹⁹’da geçmektedir. Atsız’ın bahsetmediği olay ise İl Kağan’ın Tu-li Han’dan önce ağabeyinin diğer oğlu Yü-ku Şad’ı isyanı bastırmak için gönderdiği ve Yü-ku Şad’ın isyanı bastırmada başarısız olduktan sonra Tu-li Han’ı göndermiş olduğu bilgisidir.¹²⁰ Atsız’da bu bilginin geçmemiş olması J. de Guignes ve Julien’in eserlerini yazarken *XTS*’den yararlanıp diğer kaynaklardan yararlanmamış olmaları olabilir.

Daha önce de belirtildiği üzere, romanda Kırış Ata karakterinin gelecek hakkında dile getirdiği kehanetlerin, romanın kurgusal yapısını ve olay örgüsünü önemli ölçüde şekillendirdiği görülmektedir. *XTS*’da¹²¹ geçen Taizong’un ifadelerinde yer alan alametlerin, romanda Kırış Ata’nın kehanetleriyle örtüşmeye başladığı görülmektedir. Bu nedenle söz konusu kehanetlerin yeniden hatırlatılması anlamlı ve yerinde olacaktır. Taizong Büyük Seddi tamir ettirmek isteyenlere şu sözlerle yanıt vermişti: “Tataristan’da yaz ortasında beş gün, kış buzları görüldü. Aynı zamanda gökte üç ay görüldü. Bu memleket büyük bir kıtlık felaketi geçirdi. Türkler bu felaketleri yaşadıkları halde fazilet yoluna girmiyorlar ve Tengri’den korkmuyorlar. Büyük Han daimi bir surette yer değiştiriyor. Bütün sürüleri telef oluyor. Artık memleketinin eski adetlerine riayet göstermiyor. Vaktiyle ölüleri yakarlardı. Şimdi defnediyorlar, mezarlar yapıyorlar. Büyük Han atalarının kanunlarını unutuyor, onların ruhlarını hor görüyor [aşağılıyor]. Tu-li Han’a karşı harp ile meşguldür. Ailesi içinde nifak hüküm sürüyor. Bütün bunlar onun imparatorluğunun çöküşünü haber veren birer alamettir. Bu imparatorluğu ele geçirmek için birçok askere lüzum var mı? Hudutları güçlendirmeye neden ihtiyaç bulunsun? Evvelce Türklerin ahlak ve âdetleri sâde idi. Büyük Han bir Çinlinin nasihatini dinledi. Ona tamamıyla güvendi. Hükümetin

¹⁰⁸ Erkoç, 2018, s.68.

¹⁰⁹ Dipnot 75.

¹¹⁰ Atsız, 2017, s.286-291.

¹¹¹ De Guignes, 2018, s.482,483.

¹¹² Julien, 2015, s.121-122.

¹¹³ Liu, 2011, s.271.

¹¹⁴ Atsız, 2017, s.269-275.

¹¹⁵ Atsız, 2017, s.269-284.

¹¹⁶ De Guignes, 2018, s.482.

¹¹⁷ Chang, 1968, s.49-52.

¹¹⁸ Togan, 2020, s.146-149.

¹¹⁹ Liu, 2011, s.270.

¹²⁰ Chang, 1968, s.49; Togan, 2020, s.146.

¹²¹ Liu, 2011, s.271.

yükünü onlara bırakıyor, âilesine mensup prensleri uzaklaştırarak bütün mansıpları yabancılara veriyor. Onlar da hilekârlıkları, hırs ve tama'ları, sebatsızlıkları ile halkın nefretini kazanıyorlar. Kıtık esnasında vergileri iki kat yaptı. Sık sık yaptığı muharebelerle askerlerini yordu. İşte bu imparatorluğun bütün isyanlarının ve kayıplarının menşe'i."¹²² İşte bu isyanlar ve kıtlık, Türkeli'nin darmadağın ederken imparator bu sözleri söylemiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi Atsız da *Bozkurtların Ölümü* romanını yazarken Göktürklerin yıkılma sebeplerini Taizong'un bu sözleri etrafında şekillendirerek kurgulamıştır.

Romanda isyan sonrası Ötüken, Sirtarduşlar ve Dokuz Oğuzların eline geçmiştir.¹²³ Sirtarduşlar Ötüken'i ele geçirmişlerdir. Kağanları ise Çur Bilge Kağan olmuştur.¹²⁴ J. de Guignes'nin eserinde ise olay şöyle cereyan etmektedir: "Hakikaten, Kieli Han'a isyan etmiş olan bütün Türk ailelerinin büyük kısmı Sie-yen-to'lara tâbi oldular. İ-nan'a Han ünvanı verdiler. Büyük Han'dan memnun olmayan Çin İmparatoru bu hanı tanıdı, beygir kuyruğundan olan bir alem (bayrak) ile tabl (davul) göndererek kendisine "Çin-çu-pi-kia Han"¹²⁵ ünvanını verdi. İ-nan bunları büyük bir sevinçle karşıladı. Vergisini imparatora yolladı."¹²⁶ Bu olay aynı zamanda *JTS*, *CFYG*, *ZZTJ*'de¹²⁷ geçmektedir.

Ertesi bahar geldiğinde halk harap bir halde Türk kağanının neden hâlâ akın buyruğu vermediğini düşünmeye başlamıştır. Ardından kağanın buyruğu ile yeni bir akın için hazırlıklar başlamış fakat ordunun çoğu kıtlıktan dolayı yitirilmiş bu sebeple az sayıda askerden oluşan bir orduyla Türkler akına gideceklerdir. Çinlilerle yapılacak olan muharebe Türklerin Uyang Dağı'na gelmesiyle resmen başlamıştır. Fakat Türklerin ordularındaki askerlerinin çoğunu kıtlıktan yitirmiş olmaları, kalanların ise açlıktan düzgün savaşmamaları, Türklerin geri çekilmelerine neden olmuş, kağan mağlup olunan bu akından sonra ülkesine dönmeyi tasarlarken Kürşad'ın gelip onu ikna etmesiyle son bir hazırlık yapılmıştır. Bu hazırlık esnasında Çin'den gelen elçiler barış teklifinde bulunmuşlardır. Fakat bu gelenler elçi değil, çasıttır (casustu).¹²⁸ Türklerin yerini Çinlilere haber vererek gece ani baskın düzenlemişlerdir. Muharebe esnasında Çinliler kağanı tanımış ve "Kieli Han"¹²⁹ diye bağırıp tüm Çinlileri kağanın etrafında toplanmasına sebep olmuşlardır. Türkler son bir gayretle kağanlarının kaçmasına zaman kazandırmış, Kağan kaçmış olsa da muharebe alanındaki Türkler, Çin'e esir düşmüşlerdir. Kara Kağan ise ülkesine dönse de ardından gelen Çinlilerle yaptığı kısa bir muharebeden sonra teslim olmak zorunda kalmıştır. Esir alınan Türkler böylece Siganfu şehrinin çevresine yerleştirilmiş ve onlara ekip biçecekleri topraklar verilmiştir.¹³⁰ Böylece ilk Göktürk devleti resmen sona ermiştir.¹³¹

Atsız'ın romanda özetle yer yer eksik, yer yer kurgulayarak anlattığı bu savaş, yine Joseph de Guignes'nin eserinde mevcuttur: "Kumandan Tao-tsong 10.000 esir aldıktan sonra Tu-li Han ve diğer bir Türk prensi İmparatora teslim oldular. Başkumandan Li-tsing geceleyin Kieli Han'a baskın yaptı. Kağan kaçtı. Birçok Türk kumandan Çin'e teslim oldu. Kağan beraberinde birçok askeriyle birlikte kuzeyde bir dağa çekilmişti. Çi-se-sie-lie namında bir kumandan Çin'e tabiiyet arz etmek için gönderildi. Niyetinden şüphe edildi. Li-tsing Türklere hücum etti ve 100.000 esir aldı. Kağan kaçtı. Oradan Tibet'e, doğru Tu-ko-hoenlerin (Tuyuhun) memleketine gitmek fikrindeydi. Fakat hepsi yakalandı ve teslim olmaya mecbur kaldılar... Tu-li Han'ın ülkesi dört, Kieli'nin memleketi de altı parçaya bölündü. Buralara Türkleri gözetim altında bulundurmak üzere Çin kumandanları gönderildi. Yaklaşık olarak on bin kadar Türk ailesi Si-gan-fu civarına nakledildi."¹³² Bu bilgi ayrıca Li Jing'in biyografisinde, *JTS*'de, *XTS*'de, *ZZTJ*'de geçmektedir.¹³³

5. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

630 yılında yapılan bu muharebeyle Türklerin 52 yıl sürecek esaret dönemi başlamıştır. Türkler Siganfu şehrinin civarına yerleştirilmiş, tarımla ilgilenmeleri için kendilerine toprak verilmiştir. Belirli bir kısmı da Çin imparatorunun ordusunda çerilik yapmaya başlamıştır. Bu durum tüm Türkler için onur kırıcı bir durum olsa da Türk kağanı için çok daha zor bir durumdur. Gerek Joseph de Guignes'nin eserinde olsun gerek Çin yıllık-

¹²² De Guignes, 2018, s.482-483.

¹²³ Atsız, 2017, s.279.

¹²⁴ Atsız, 2017, s.284.

¹²⁵ Hüseyin Nihal Atsız'ın bu ünvanı Türkçeleştirerek "Çur Bilge Kağan" şeklinde verdiğini düşünüyoruz.

¹²⁶ De Guignes, 2018, s.483.

¹²⁷ Taşağıl, 2014, s.99.

¹²⁸ Chang, 1968, s.60.

¹²⁹ Atsız muharebe esnasında verdiği bu bilgi kıvrıntısıyla tarihi metinlerden yararlanarak bu eseri yazdığını göstermiştir.

¹³⁰ Atsız, 2017, s.296-333.

¹³¹ Atsız, 2017, s.293-323.

¹³² De Guignes, 2018, s.485.

¹³³ Erkoç, 2015, s.111-116.

larında olsun (ZZTJ, (632 Ekim)¹³⁴; TD¹³⁵) Türk kağanının bu durumdan dolayı içine kapanık, hüzünlü bir hal aldığı ve esaretten birkaç yıl sonra kederden öldüğü yazılıdır. Atsız da romanında kağanın hüznünü kurgulayarak anlatmıştır.¹³⁶ J. de Guignes, Türk kağanı esaret altına alındıktan sonraki durumu anlatırken şu bilgilere yer vermiştir: “Büyük Han, imparator tarafından yaşaması için bir saraya gönderilmişti. Fakat han, böyle yerlere alışık değildi ve bu sebeple sıkılıyordu. İmparatorun dağlık ve ava çıkmağa müsait bir memleket istediğinde İmparator onun bu isteğini reddetmişti. Han sürekli olarak başına gelen felaketleri düşünerek derin üzüntü içerisine giriyordu. Her ne kadar imparator kendisine farklı ünvanlar vermiş olsa da, bu durum Türk siyasi geleneği açısından bir saygınlık kaybı olarak değerlendirilebilirdi. Bundan başka Büyük Han’a sürekli olarak azarlamalarda bulunuyor, eski hataları hatırlatılıyor, devletin çöküşünün sebebinin kendisinin düşük karakteri olduğunu söyleniyordu. Bir müddet geçtikten sonra da kağan Siganfu’da vefat etti. İmparator kendisinin defin töreninin Türk adetlerince yapılmasına müsaade etti ve Kieli Han’ın naaşı yakılarak külleri Siganfu’dan hariçte defnedildi.”¹³⁷

Atsız Kara Kağan’ın ölümünü anlatırken, burada da J. de Guignes’den yararlanarak bir kurgu yapmıştır. Kara Kağan gerçekten de tüm olanlardan kendisini sorumlu tutmuş ve devletin çöküşüne sebep olduğu için derin bir üzüntü duymuştur. Her ne kadar imparator tarafından kendisine çeşitli ünvanlar verilmiş olsa da, bu ünvanlar onun açısından bir onur kaybı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle, nedenini tam olarak kavrayamadığı bir biçimde çekindiği Kürşad’ın sözleri onu derinden etkilemiştir. Sarayda kendisine tahsis edilen yerin aslında hademeler başının¹³⁸ ikametne ait olduğunu öğrendiğinde ise büyük bir hayal kırıklığı yaşamış, adeta sarsılmış ve tepkisiz kalmıştır.¹³⁹ Tüm bu yaşananlar, onun psikolojik olarak yıpranmasına ve nihayetinde keder nedeniyle yaşamını yitirmesine yol açmıştır. Kendisine yakın olan beğlerden olan Uluğ Tarkan¹⁴⁰ da kağandan sonra yaşamak istemediği için kendisini öldürmüştür. Her ne kadar birçok Türk tarafından tepkiyle karşılanmış ve eleştirilmiş olsa da, kendisinin bir Türk kağanı oluşu, esaret altında hayatını kaybetmiş olması dolayısıyla toplumda derin bir üzüntüye yol açmıştır. Bu nedenle, ölümünün ardından geleneksel bir yuğ töreni düzenlenmiştir.¹⁴¹

Tu-li Han’a gelince, J. de Guignes’nin eserinde Tu-li Han ilk teslim olduğunda kendisine Pe-mim Kralı ünvanı verilerek imparatorun hassa askerliğine tayin olduğu fakat her ne kadar Çin’in dostu olmuş olsa da “han” ünvanının ondan alındığı, imparator tarafından kendisine boş birtakım ünvanlar verildiği yazılmıştır. Çünkü her ne olursa olsun atalarının izinden gidebilirdi ve bu durumdan korkuluyordu.¹⁴² Böyle bir durumda iken Tuli Han vefat etmişti. Kendisine verilen ünvanlar da oğlu Holoku’ya geçmişti.¹⁴³ Atsız’ın romanında da Tuli Han’a Çin kağanı tarafından “Özel Çeri Başbuğluğu” verilmiş, Tuli Han ise rütbe düşüklüğünden ötürü bunu beğenmemiştir. Tuli Han kağanlık ummuş, umduğunu bulamamıştır. Onun yerine Peking şehrinin beyliği ve-

¹³⁴ Chang, 1968, s.103.

¹³⁵ Taşağıl, 2014, s.128.

¹³⁶ Atsız, 2017, s.327-332.

¹³⁷ De Guignes’de Atsız’ın hademeler başının evi dediği yer bir saray olarak geçiyor. (Guignes, 2018, s.486) ZZTJ’de ise kağana verilen evin Taipu binası olduğu bilgisi var. (Chang, 1968, s.65) Bahsedilen Taipu binası bu dönemde tahta çıkma vesair törenlerinin yapıldığı bina olarak kaydedilmiştir. (Taşağıl, 2014, s.233)

¹³⁸ Atsız, 2017, s.327-328.

¹³⁹ TD’de Hulu Daguan (Uluğ Toygun) Tuyuhun Xie adlı kişi kağanın eski veziri olarak geçmekle birlikte kendisinin kağanın ölümünden sonra üzüntüsünden boğazını keserek intihar ettiği ve onunla birlikte gömüldüğü bilgisi geçmektedir. (Taşağıl, 2014, s.128) Ayrıca JTS’da da kendisinin intihar ederek İllig Kağan’a kurban ettiği bilgisi mevcuttur. (Togan, 2020, s.168)

¹⁴⁰ TD’de Hulu Daguan (Uluğ Toygun) Tuyuhun Xie adlı kişi kağanın eski veziri olarak geçmekle birlikte kendisinin kağanın ölümünden sonra üzüntüsünden boğazını keserek intihar ettiği ve onunla birlikte gömüldüğü bilgisi geçmektedir. (Taşağıl, 2014, s.128) Ayrıca JTS’da da kendisinin intihar ederek İllig Kağan’a kurban ettiği bilgisi mevcuttur. (Togan, 2020, s.168)

¹⁴¹ Atsız, 2017, s.370.

¹⁴² De Guignes, 2018, s.486-487.

Taşağıl, Tuli’nin Çin başkentine vardktan sonra kendisine fevkalade güzel bir karşılama töreni yapıldığından, derin hürmet gösterdiği gibi en güzel Çin yiyeceklerinin sunulduğundan bahsetmiştir. Ayrıca kendisine Sağ muhafızları büyük generallığı ünvanı ve Beiping bölgesi prensliği tevcih edildiğini, idare edeceği bu bölgedeki yedi yüz haneden meydana gelen bir tımara sahip olacağını yazmıştır. Onunla birlikte gelen ahaliyi ise Shun ve You gibi eyaletlere yerleştirilirken boyların şeflerinin ise kuzeye Çin topraklarının dışına gönderildiği bilgisini vermiş, bu bilgilerin CFYG’de geçtiğini JTS ve XTS’deki Göktürk bölümlerinde yer almadığını belirtmiştir. (Taşağıl, 2014, s.235) Erkoç ise “General Li Jing’in Askeri Düşüncesi ve Doğu Göktürk Kağanlığı’nın Çöküşü” adlı doktora tezinde TD’nin ve XTS’nun Göktürk Bölümlerinde Töli Kağan’ın saraya varmasının ardından kendisi için bir tören düzenlediğini ve kendisine büyük saygı gösterildiğini ayrıca Töli Kağan’a Sağ Muhafız Büyük Generali (You Wei Da Jiangjun 右衛大將軍) ve Beiping Bölgesi Prensi (Beipingjun Wang 北平郡王) ünvanlarının verildiğini, ona yedi yüz ailenin vergilerinin tahsis edildiğini aktarmıştır. Töli Kağan’a bağlı boylar Shun Vilayeti’ne (Shunzhou 順州) yerleştirilmişlerdir ve Töli Kağan bunun üzerine Shun Vilayeti Askeri Valisi (Shunzhou Dudu 順州都督) ünvanını da almıştır. JTS’deki Göktürk Bölümü de Töli Kağan’a Sağ Muhafız Büyük Generali ve Beiping Bölgesi Prensi ünvanlarının verildiğini, kendisine 700 ailenin gelirinin bağışlandığını, askerlerinin ise hem Shun Vilayeti’ne hem de You Vilayeti’ne (Youzhou 祐州) ve diğer vilayetlere yerleştirildiklerini yazmıştır. (Erkoç, 2015, s.102-103) Yine İsenbike Togan’ın Gülnar Kara ve Cahide Baysal’la birlikte çevirisini yaptığı Jiu Tangshu’nun Türkler Bölümü’nde aynı bilgiler mevcuttur. (Togan, 2020, s.176)

¹⁴³ De Guignes, 2018, s.487.

rilmiştir. Tuli Han tam Peking şehrine doğru yola çıktığında ağzından burnundan kan boşanıp ölmüş, yerine oğlu Urku geçmiştir.¹⁴⁴

J. de Guignes'nin eserinde Ashina Jiesheshuai, Atsız'ın deyişiyle Kürşad'a kadar Türklerin Çin'deki yaşayışı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat *ZZTJ*, *JTS*, *XTS*, *TD*'de Göktürk esirlerine ne yapıldığı konusunda İmparator Taizong'un bir meclis topladığı ve bu mecliste bu konu için farklı görüşler ileri sürüldüğüne dair bilgiler mevcuttur. Özel Kalem İşleri Müdür Yardımcısı ünvanına sahip Yan Shigu, Göktürklerin Sarı Irmak'ın kuzeyine yerleştirilmesini ve her kabileye ayrı reislerin tayin edilmesini önermiştir. Merasim ve Protokol İşleri Bakan Yardımcısı Li Baiyao, Türklerin dağınık yapısından faydalanan onları boylara ayırmayı ve bu boyların başındaki reisleri yalnızca Çin imparatoruna bağlamayı teklif etmiştir. Xia Eyaleti Kumandanı Dou Jing, Göktürk kağanlarına Çin prenslik unvanı verilmesini, Çinli prenseslerle evlendirilerek onurlandırılmalarını ve topraklarının boylara ayrılmasını önermiştir. Wen Yanbo ise Göktürklerin Çin sınırları içerisindeki bölgelere yerleştirilmesini, Çin töreleri ve gelenekleri doğrultusunda eğitilmelerini, ziraat ve dokumacılık gibi becerilerin öğretilmesini, cesur reislerin ise saray muhafızları olarak seçilmesini savunmuştur. Devlet Sekreteri (Bishujian) Wei Zheng, Göktürklerin Sarı Irmak'ın kuzeyine gönderilmemesi gerektiğini, aksi halde sayılarının artmasının Çin için bir tehdit oluşturabileceğini ifade etmiştir. Nihayetinde, Wen Yanbo'nun teklifi kabul edilmiştir.¹⁴⁵

Atsız da Julien'in¹⁴⁶ eserinden edindiği bilgilerle Wen Yanbo'nun görüşünü kurgulayarak Türklerin Çin'deki yaşayışını kurgulamıştır. Her ne kadar yakın coğrafyalarda yaşıyor olsalar da, Çinlilerin ve Türklerin yaşam tarzı birbirinden oldukça farklıydı. Türkler Çinliler gibi taş duvar evlerde yaşamaya alışkın değildi. Çoğunlukla at üzerinde geçen hayatlarında avcılık onlar için bir yaşam tarzıydı. Özellikle bağımsız bir yaşama sahip olan Türkler için esaret altında yaşamak elbette oldukça can sıkıcı bir durumdu. Atsız romanında Türklerin esaret altında geçen zamanlarını özellikle bu konular üzerine yoğunlaştırarak yazmıştır. İlginç olan bir diğer nokta ise romanda geçen Onbaşı Yamtar karakterinin bir filozofla geçirdiği zaman dilimidir. Romandaki ilgili sahnede, bir filozof, açlığın yalnızca zihinsel bir kuruntudan ibaret olduğunu Onbaşı Yamtar'a kabul ettirir. Ancak Yamtar, Türklerin kadim sporlarından olan güreşi yeniden deneyimleyene dek bu düşünceye ikna olmuş görünür. Güreş müsabakasında aldığı yenilginin ardından, filozofun ileri sürdüğü düşüncenin kendisi için geçerli olmadığını fark eder. Bu kurgusal anlatım aracılığıyla Atsız, Türklerin tarihsel ve kültürel kimliklerine olan bağlılıklarının altını çizer. İlginç olan kısım ise filozofun Yamtar'a Çince öğretmeye çalışmasıdır. Çok fazla geçmese de “ben, sen, o, hayat bir hayaldir, tokum” gibi kelimelerin ve cümlelerin Çinceleri romanda geçmektedir.¹⁴⁷

Esaret altındaki Türklerden böylece bahseden Atsız, kendisi için büyük bir öneme sahip olan Kürşad'ın ihtilâlini kurgulamaya başlamıştır. Bu konuda da edindiği bilgilerin bir kısmını aldığı J. de Guignes, Ashina Jiesheshuai'nin isyanı hakkında şu bilgilere ver vermiştir: “Çin'i titrettikten ve bütün Tataristan'a sahip olduktan sonra, şimdi böyle bir esarete düşmüş olmaktan dolayı derin bir keder içindeydi. Büyük Han ailesine mensup prensler elbette eski hüküm ve nüfuzlarını kazanmayı düşünecekler, bunu sağlayacak vâsıtaların hepsini kullanacaklardı. İşte Tu-li Han'ın Hassa subaylarında bulunan biraderi Kie-şe-şoai böyle bir teşebbüs etti. Gizlice kırk Türk müttefik daha buldu. Tu-li Han'ın oğlu Ho-lo-ku'yu kaçırmak Tataristan'a götürmeyi planlamışlardır. Bu planın uygulanabilmesi, ancak imparatorun bulunduğu bölgeye zorla girilmesiyle mümkün olabilirdi. Bu doğrultuda, imparatorun dışarı çıktığı bir anda ya yakalanması ya da öldürülmesi hedeflenmekteydi. Geleneklere göre, imparator geceleri saray dışına çıkmaktaydı; ancak o gece, olumsuz hava koşulları nedeniyle İmparator Tai-tsong dışarı çıkmamıştır. Tertiplerinin ifşa edilmesinden endişelenen Türkler, gece vakti imparatorluk muhafızlarına saldırmışlardır. Son derece cesurca ve şiddetli bir çatışma yaşanmış, ancak Türkler geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu esnada ahıra yönelerek en iyi atları almış ve bölgeden kaçmışlardır. Ardından başlayan takip sonucu, Kie-şe-şoai yakalanarak idam edilmiştir. İmparator, Ho-lo-ku'yu affetmiş; ceza olarak onu güney vilayetlerine sürgüne göndermekle yetinmiştir.¹⁴⁸

Ashina Jiesheshuai'nin gerçekleştirdiği isyan girişimi Çin yıllıkları ve kaynaklarından *ZGZY*, *TD*, *THY* (Kuzey Göktürkleri Bölümü), *THY* (Arabalarla İlgili Notlar), *THY* (Anbei Tudunluğu Bölümü), *JTS*, *XTS* (Türkler Bölümü), *XTS* (Taizong Biyografisi) ve *ZZTJ*'de¹⁴⁹ geçmektedir.

¹⁴⁴ Atsız, 2017, s.328-336.

¹⁴⁵ Taşağıl, 2014, s.238-241.

¹⁴⁶ Julien, 2015, s.130-134

¹⁴⁷ Atsız, 2017, s.353-356.

¹⁴⁸ De Guignes, 2018, s.488.

¹⁴⁹ Baykuzu, 2016, s.87-92.

Atsız için Kürşad, Türk tarihinin en büyük kahramanıdır. Ona göre o birçok büyüklerde görülen bazı küçük-lüklerden uzak, birçok büyüklerde rastlanan menfaat duygusundan sıyrılmış, bazı büyüklerde bulunan yanlış hareketlerden beride kalmış kaya gibi aşılmaz bir devdir.¹⁵⁰ Gerek şiirlerinde olsun gerekse düşünce yazılarında olsun Kürşad hakkında yazdıkları onun kendisi için ne kadar değerli ve saygıdeğer bir Türk kahramanı olduğunu gözler önüne sermektedir. Atsız, 1947 yılında çıkardığı Kürşad adlı dergisinin ilk sayısında, kaynaklarda Kürşad'dan yalnızca birkaç kelimeyle söz edilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getiren yazar, her ne kadar girişimi başarıya ulaşmamış olsa da onun bu eylemiyle düşman nezdinde korku ve dehşet uyandırarak bir milletin yok oluşunu engellediğini vurgular. Onun yaptığı bu ihtilâl büyükliğini şu sözlerle anlatır: “Bir hareketin değeri verdiği sonuca göre ele alınırsa Kürşad'ın hareketi Türklüğü yok olmaktan kurtardığı için Kürşad büyüktür. Yapanın fedakârlığı ve kahramanlığı ile ölçülürse Kür Şad yine büyüktür. Velhasıl o, çok büyüktür. Hiçbir kıskançlığın erişemeyeceği kadar büyük...”¹⁵¹ Atsız'a göre özellikle kendisini düşünmeden yalnızca Türk milletini yok olmaktan kurtarmaya çalışıp, kağanlığı bile kendisi için istemeyerek yeğenine vermeyi planlayacak kadar menfaat duygusundan sıyrılmış bir kahraman elbette büyüktür. Bu sebeple *Bozkurtların Ölümü* romanı, yazarın Kürşad'a ve kırk arkadaşına duyduğu vefa duygusunun bir yansıması olduğu, metinlerdeki duygusal yoğunluk ve anlatım tarzından anlaşılmaktadır. Atsız, yazdığı bu romanla kaynaklarda yalnızca birkaç cümle ile bahsedilen Ashina Jiesheshuai'i, kendisine verdiği “Kürşad” ismiyle¹⁵² ülkemizde tanıtmış, gerçekten de Kırac Ata'nın dediği gibi 1300 yıllık bir ölümden sonra tekrar diriltmiştir. Ayrıca kaynaklarda olduğu gibi yalnızca birkaç cümleyle geçilmekle yetinmeyip, her bir kahramana bir isim vermiş; olayları kurgu unsurlarıyla detaylandırmış, dili ve betimlemeleriyle zenginleştirmiştir.

Atsız'ın Kürşad'ı anlattığı kısma geçmeden önce kendisinin 1966 yılında çıkarmış olduğu *Türk Tarihinde Meseleler* eserindeki önsöz kısmından bir kesit paylaşmak yerinde olacaktır: “*Millî çıkarı arkaya atıp da tarafsız davranmaya kalkmak, gerçekte tarafsız olmak değil, karşı tarafların yanında yer almak demektir.*”¹⁵³ Atsız'ın bu sözünden de anlaşılacağı üzere “millî çıkarlar konusunda tarafsızlık” sadece mümkün değil, aynı zamanda sakıncalıdır. Bu sebeple Atsız'ın her ne kadar kullandığı kaynaklara sadık kalmaya çalışsa da, özellikle kendisi için büyük bir öneme sahip olan Kürşad'ı anlatırken tarafsız olmadığı, yer yer kurgusal öğelerle onu yüceltme-ye çalıştığı görülmektedir.

Atsız, Kürşad'ın ihtilâlini anlatırken yine J. de Guignes ve S. Julien'in eserinden yararlanarak yazmıştır. Bunlardan başka kullandığı bir diğer kaynak ise Bilge Kağan Yazıtı'dır. İhtilâlin anlatıldığı bu kısım aslında Atsız'ın romanı yazarken yazıtlardan da alenen yararlandığını gösteren ilk kısımdır. Kara Kağan'ın ölümünün ardından yıllar geçmiştir. Kürşad, Böğü Alp'la konuşmuş ve ona şunları söylemiştir: “Dokuz yıllık tutsaklık sona ermelidir. Adımız, sanımız yok olmasın diye, budun yeniden dirilsin diye¹⁵⁴ işe koyulmanın çağı geldi. Türk beyleri hep Çin kağanına mı işini gücünü verecek? Teginler, şadlar Çin adları mı taşıyacak?¹⁵⁵ Budunun ahlakı şimdiden bozulmaya başladı. Ötüken'deki bahadırılık havası artık yüreklerde esmiyor. Çocuklarımız gözlerini Çin evlerinde açıyor. Kadınlarımız kısırlaşıyor. Erkeklerimiz melezleşiyor. Böğü Alp! Enini, boyunu düşündüm. Her işi hesapladım. Budunu kurtarmak için ihtilâl çıkaracağız!”¹⁵⁶

Kürşad'ın bu sözlerinin ardından ihtilâl için hazırlıklar başladı. Sonra da ihtilâl başarılı olursa yeğeni Urku'yu kağan yapacaklarını söyledi. Ardından ihtilâlin planlarını arkadaşlarına şöyle anlattı: “Çin kağanı her gece kılık değiştirerek ve yanına çeri almayarak şehrin sokaklarında geziyor. Onu bu sırada yakalayacağız. Onu tutacağımız yer sarayın ahırlarına yakın olduğu için kendisini güçle ahırlara götürerek en iyi atları alacak ve seyisleri yok edeceğiz. Çin kağanının özel çerisi olduğumuz için kimse bizden şüphelenemez. Aramızda Çin kağanı da olduğu halde sarayın batı dairesine gideceğiz. Urku Tegin orada bulunuyor. Oradan Urku'yu kurtarıp

¹⁵⁰ Hüseyin Nihal Atsız, “En Büyük Türk Kahramanı Kürşad”, *Tarih, Kültür ve Kahramanlar*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2015, s.139-140.

¹⁵¹ Hüseyin Nihal Atsız, “En Büyük Türk Kahramanı Kürşad”, *Tarih, Kültür ve Kahramanlar*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2015, s.139-140.

¹⁵² Hüseyin Nihal Atsız'ın Osman Fikri Sertkaya ile olan bir konuşmasında Sertkaya kendisine Kürşad isminin hangi kaynaktan geçtiğini sormasıyla birlikte Atsız kendisine şu cevabı vermiştir: “Böyle bir kaynak yoktur. Thomsen'in çözümünden *kül* kelimesinin varyantı olarak *kür* kelimesi düşünülmüştür. Bu kelime Türkiye Türkçesi'nde *gür* olarak algılanmalıdır. Bu yüzden ben Çince *cie* kelimesinden Eski Türkçe karşılığının *kür* kelimesi olduğunu düşündüm ve Çince *cie* şii ibaresinin Türkçesinin Kür Şad olabileceği kanaatine vardım. Bu yüzden *Bozkurtların Ölümü* adlı eserimde roman kahramanının adını Kür Şad olarak koydum.” (Sertkaya, Osman Fikri, “Kür Şad Adının Etimolojisi veya Türk Tarihinde Kür Şad Adlı Bir Kişi Var mı?”, *Gazi Türkiyat*, Bahar 2014/14, s.8.)

¹⁵³ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler*, Ötüken Yayınevi, 21. Basım, İstanbul, 2023, s.7.

¹⁵⁴ “Türük bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin...” (Türk halkı yok olmasın diye, millet var olsun diye) Bu sözler Bilge Kağan'ın babası İleriş Kağan ve annesi İlbiğe Katun'un kut almasını anlatırken kullandığı sözlerdir. (KT, D10-11) Tekin, 2017, s.41.

¹⁵⁵ Atsız'ın burada Kürşad'a söylediği sözler yine Bilge Kağan'ın Göktürklerin esareti altındaki dönemi anlatırken söyledikleridir: “Türük begler Türük atın ıttı. Tabgaçğı begler Tabgaç atın tutupan Tabgaç kaganka körmüş. Elig yıl işig küçüg birmiş.” (KT, D7-8) Tekin, 2017, s.39.

¹⁵⁶ Atsız, 2017, s.377.

Çin kağanına zorla buyrultular yazdıracağız. Urku Tegin'in kapısının kapalı olması ihtimalini de düşünerek yanımızda iri taşlar hazır bulundurup gerekirse bunlarla kapısını kıracağız. Bu işler olurken bir takımımız atları hazır bulundurup çevreyi kollayacak.”¹⁵⁷

Ardından tüm hazırlıklar tamamlanmış ve ihtilâl gecesi gelip çatmıştı. Kürşad ve otuz dokuz arkadaşı planlanan yere geldi. Bir arkadaşları ise Çinli bir kadınla yaşadığı ilişki nedeniyle planlanan yere vaktinde gelememişti. O sırada yağmur yağmaya başladı. Kürşad ve arkadaşları böyle bir durumda Çin kağanının dışarıya çıkmaya çağına kesin gözüyle bakıyorlardı. Hem de bir arkadaşları hâlâ gelmemişti. Bir ihanete uğramış olabilecekleri fikrini düşünmeye başladılar. Bu sebeple Kürşad arkadaşlarına saraya saldıracaklarını söyledi. Saraya girdiler. Plan dâhilinde hareket etmeye çalışıyorlardı. İçeriye kadar girmeyi başardılar. O sırada tehlikeyi haber veren ziller çalmaya başladı. Yapacak bir şey yoktu. Kağanın dairesine girip onu esir almaları gerekiyordu. Fakat ne yaparlarsa yapsınlar kapıyı açmayı başaramadılar. Bunun üzerine ahıra gidip at çalarak Vey ırmağının köprüsünden geçmeyi umuyorlardı. Sonunda ahırın gizli kapısından çıkmayı başardılar.

İhtilâl başarısız olmuştu. Şimdi dağlarda bayırlarda düzensiz yaşayan Türkleri ayaklandırarak Ötüken'e varıp, yeniden devlet kurmayı düşünüyorlardı. Irmağın oraya geldiklerinde yağın şiddetli yağmurdan dolayı köprü'nün yıkılmış olduğunu gördüler. Artık yapacak tek bir şey kalmıştı; son nefeslerini verene dek savaşmak... Saraydan beri eksilen sayılarıyla on üç kişi kalmışlardı. Son bir defa savaşmışlar. Savaşın sonunda hepsi ölmüştü. Kürşad ise ölmüş olsa da, atından düşmemiş, hâlâ düşmanın karşısında dimdik duruyordu. Kıraç Ata'nın Böğü Alp'a dediği son sözler gerçek olmuştu. Bir ulu şehirde toplanmış kırk er idiler. Yağmur yağıyordu ve bir ırmağın kıyısında dövüşmüşlerdi. Budun kurtulmuştu... Sabah olduğunda bu haber tüm Çin'i titretmişti. Kürşad'ın kesik başı¹⁵⁸ kağana getirilmişti. Ama bundan bile korkuyorlardı. Hemen bir yargı makamı kuruldu. İhtilâlde parmağı olan herkes cezalandırılacaktı. Bu yargının kurulmasının tek bir sebebi vardı. Kürşad bunu sadece kırk kişiyle yapmış olamazdı. Daha fazlası olmalıydı. Böylece akrabaları bulunmuş ve öldürülmüştü.¹⁵⁹ Özetle Atsız Kürşad'ın ihtilâlini bu şekilde kurgulayarak anlatmıştır.

Burada da görüldüğü üzere Atsız bu olayı kurgulayarak yazmış olsa da kullandığı kaynağa büyük ölçüde sadık kalarak anlatmaya çalışmıştır. Atsız, her ne kadar anlatımında kaynaklara bağlı kalmaya çalışsa da, bu durum söz konusu kaynakların tarihsel olarak tartışmasız ve güvenilir olduğunu göstermemektedir. Prof. Dr. Tilla Deniz Baykuzu Kürşad'ı anlatan tüm kaynakları bir araya getirerek kaleme aldığı “*Son Bilgiler Işığında Kürşad İsyanı*” adlı eserinde Joseph de Guignes'de veya Stanislas Julien'de olmayan ayrıntılar mevcuttur. Ayrıca daha önceki tarihsel anlatımlarda yer alan hataları kaynaklar ışığında düzeltmiştir. Öncelikle romandan dolayı Çin'in başkenti olarak bildiğimiz yerin adı Siganfu değil, Chang'an'dır. Chang'an ismi 14. yüzyılda Ming Hanedanlığı döneminde yapılan bir düzenlemeyle sınırları genişletilerek yeni ismi “Xi'an Fu” olmuştur. Dolayısıyla bu isim önceden kullanılmamaktadır. İhtilâl yapıldığı saray da sanılanın aksine başkentteki büyük saray değil, ünlü bir yazlık saray olan Jiucheng Sarayı'dır. Bu konu üzerine yapılan araştırmalarda, sadece Türk değil, bazı Çinli araştırmacılar da hatalı değerlendirmelerde bulunmuştur. Yine bilinenin aksine olay gecesi dışarıya çıkıp dolaşmak isteyen kişi Çin imparatoru değil, onun “Jin Kralı/Jin Beyi” ünvanı taşıyan 11 yaşındaki küçük oğlu Li Zhi idi. Ayrıca yanlış bilinen bir diğer konu ise Kürşad ve arkadaşlarının Ötüken'e değil, en yakın Göktürk yerleşimine kaçmayı düşünmüş olmalarıdır. Çünkü Ötüken hem binlerce km uzaktadır hem de zaten o tarihte Sirtarduşların elindedir. Bir diğer konu ise, Kürşad ve Göktürk halkının esirliği konusudur. Kürşad esir değildir. Kendi isteğiyle gelip teslim olmuştur ve imparatorluk hassa ordusunda yani Muhafız Ordusunda bir komutandır.¹⁶⁰

Görüldüğü üzere ihtilâlin detayları hakkında bazı yanlışlıklar romanda da mevcuttur. Romandaki tarihsel yanlışlıkların bir kısmının, Atsız'ın yararlandığı J. de Guignes'nin ve Julien'in eserlerinde de görülmektedir. Örneğin olayın geçtiği sarayla ilgili bilgi ya da olay gecesi dışarı çıkan kişinin imparator değil prens olması gibi detaylar, Atsız'ın romanından önceki ve sonraki kaynaklarda da tekrar eden hatalar arasında yer almaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, söz konusu tarihsel yanlışlıkların düzeltilmesine yönelik bilimsel çabalar, Baykuzu'nun 2016 tarihli çalışmasıyla daha açık biçimde ortaya konmuştur.

SONUÇ

Yapılan karşılaştırmalar sonucunda elde edilen bulgular, Atsız'ın tarihî kaynaklara bağlı kalmasına rağmen, milliyetçilik perspektifinin metin üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu göstermektedir. *Bozkurtların Ölümü*'nin bir roman olduğu göz önüne alındığında, kurgusal unsurların varlığı, romanın edebî türüne uygun olarak bek-

¹⁵⁷ Atsız, 2017, s.381.

¹⁵⁸ Atsız Kürşad'ın kafasının kesildiği bilgisini Julien'den almış olabileceği düşünülmektedir. (Julien, 2015, s.136)

¹⁵⁹ Atsız, 2017, s.387-423.

¹⁶⁰ Baykuzu, 2016, s.113-114.

lenen bir özelliktir. Fakat araştırmada dikkat çeken husus, Atsız'ın kullandığı kaynaklarda olduğu halde neden bazı gerçekleri görmezden geldiği konusudur. İllig Kağan'ın sadece Çinlilere değil aynı zamanda Hu'lara da güvendiği ZZZJ isimli kaynakta geçiyor, ki bu kaynaklar Atsız tarafından kullanılmıştır. Buna rağmen Hu'lar konusu romanda sadece Batı Türkleri arasında geçmiştir. Atsız'ın tarihi bilgilerindeki karışıklıklar, kullandığı kaynaklara olan güveninden kaynaklanmış gibi görünmektedir.

Romanda Hu'larla ilgili çok az bilgi vermesinin sebebi Joseph de Guignes'nin eserinde hiç yer almaması olabilir. Ayrıca tarihi metinlerde Tung Yabgu Kağan'ın İllig Kağan'a (Kiel Han) karşı Çinlilerle ittifak yaptığı daha önce belirtilmişti. Atsız ise romanda İllig Kağan'ın kağan olduktan sonra Batı Kağanlığı'na giden ve oradan gelen elçilerden bahsetmiş, hatta İllig Kağan'ın Batı Kağanlığı ile birleşmek istediğini ifade etmiştir. 630'daki son muharebe sonrasında ise bir daha Batı Kağanlığı'ndan söz etmemiştir.

Romanda ayrıca, 620'li yıllarda, Onbaşı Pars ve Onbaşı Yamtar karakterlerinin aralarında geçen bir sohbet, Göktürklerin 10 yıl öncesine değin bir arada oldukları fakat daha sonra ikiye ayrıldıkları anlatılmıştır. Oysa Göktürklerin ikiye ayrılması 580'li yıllarda gerçekleşmiştir. Başka bir tutarsızlık ise, İllig Kağan döneminde halkın akınlara çıkılmamasından şikâyetçi olmasına rağmen, kağanın iç hesaplaşmasında akınlardan yeteri kadar doyum alınmadığından bahsetmesidir. Yine Aşina Jiesheshuai'in isyanı meselesinde de karışıklıklar mevcuttur. Örneğin, isyanın gerçekleştiği sarayın aslında imparatorluk merkez sarayı değil, yazlık saraylardan biri olması; kaçırılması planlanan kişinin imparator değil, bir prens olması; ayrıca isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Ötüken'e değil, Göktürklerin o dönemde bulundukları bölgeye gitme amacı güdülmesi gibi tarihsel hatalar tespit edilmiştir. Bu tür hataların temelinde, yazarın yararlandığı kaynaklardaki bilgi eksiklikleri ve yanlışlıklar yatmaktadır. Söz konusu hatalar, ancak 2016 yılında Baykuzu tarafından yapılan detaylı bir çalışmayla açığa kavuşturulabilmiştir.

Bu makaleyi yazarken Atsız'ın kaynakları konusunda ilk danıştığım kişi, değerli tez danışman hocam Doç. Dr. Hayrettin İhsan Erkoç oldu. Kendisi, Atsız'ın muhtemelen Joseph de Guignes'yi kaynak olarak kullandığını düşünmekteydi. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda bu değerlendirmenin isabetli olduğu kanaatine varılmıştır. Atsız'ın entelektüel birikimi incelendiğinde, tarih alanındaki düşünsel yönelimlerinde Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın önemli bir ilham kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Atsız, 1933 yılında yazmış olduğu *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar* adlı eserinin önsözünde, bazı Rusça eserlerin tercümelerinden, birkaç makaleden ve Zeki Velidi Bey'in basılmamış eserlerinden istifade ettiğini söylemiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde, Atsız'ın atıfta bulunduğu eserin, Zeki Velidi Togan'ın 1946 yılında yayımlanan *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş* adlı çalışması olduğu tespit edilmiştir. Togan bu eserinde "Türk Tarihinin Devirlere Taksimi ve O Devirlere Ait Okunacak Eserler" kısmında René Grousset'in *L'empire des steppes* (1939), Joseph de Guignes'nin Hüseyin Cahit Yalçın tarafından çevirisi yapılan *Hunların, Türklerin, Moğolların ve sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi* (1923), Edouard Chavannes'in *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux* (1903) eserlerinden bahsetmiştir. Ayrıca, 1877 yılında yayımlanan Stanislas Julien'in *Documents historiques sur les Tou-kioue* adlı eserini de Atsız'ın yararlanmış olabileceği düşüncesiyle incelemeye tâbi tuttum. Yapılan karşılaştırmalar ve içerik analizleri sonucunda, Bozkurtların Ölümü romanının kurgulanma sürecinde söz konusu kaynaklardan yararlanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bunun yanı sıra, Atsız'ın *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde Orhun Yazıtları'nın çevirilerine yer verdiği görülmektedir. Romanda aktarılan Türk kültürü, dini inanışlar ve bazı karakterlerin söylemleri ile Göktürklerin kendi kaynakları olan Orhun Yazıtları arasında dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Bu durum, yazarın romanı kaleme alırken Orhun Yazıtları'ndan da yararlandığını göstermektedir.

Son olarak, Atsız'ın etkilendiği önemli isimlerden biri olan Dr. Rıza Nur'u da kaynak olarak kullanmış olabileceği düşünülmüştür. Ancak Rıza Nur'un kendi eserinde, romanın başkahramanı sayılabilecek Kürşad'dan yalnızca bir cümleyle bahsetmiş olması, bu olasılığı zayıflatmaktadır. Sonuç olarak, Atsız; kurgusal unsurlar, kaynakların eksiklikleri ve milliyetçilik duygusunu da ön planda tutarak *Bozkurtların Ölümü* adlı romanını 1946 yılında okuyucuyla buluşturmuştur. Bu makalenin Türk Edebiyatı tarihi alanına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

An Analysis of Atsız's "*Bozkurtların Ölümü*" in Terms of Turkish History and Culture

EXTENDED SUMMARY

Hüseyin Nihal Atsız is one of the prominent Turkic writers of the republican period. He graduated from Istanbul University, Faculty of Literature, Department of Literature and attracted the attention of his teacher Mehmed Fuad Köprülü. After a while, he worked as an assistant at the university. During his years at the university, he met Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, showed great respect to him and adopted his ideas. In 1935, in his work "Collections on the History of Turks" published for the first time, he stated that he benefited from the unpublished works of his teacher Zeki Velidi Togan in his information on ancient Turkish history. We think that the work of Togan mentioned by Atsız is "Introduction to General Turkish History". In this work, Togan mentioned the source works to be consulted for ancient Turkish history. Based on this information, it has been determined that Atsız benefited from the works of some historians such as Joseph De Guignes, René Grousset, Stanislas Julien, Edouard Chavannes and of course the Orkhon Inscriptions, which are the histories written by the Göktürks themselves. Again in these works, Zhenguan Zhengyao 貞觀政要, Tongdian 通典 (TD), Jiu Tangshu 舊唐書 (JTS), Tang Huiyao 唐會要, Cefu Yuangui 冊府元龜 (CFYG), Xin Tangshu 新唐書 (XTS) and Zizhi Tongjian 資治通鑑 (ZZTJ), and biographies of Emperor Taizong, General Li Jing and Zheng Yuanshou.

Bozkurtların Ölümü, began in 621 of the I. Gokturk Khaganate period and ended with 'Kürşad's raid on the Chinese palace with his 40 soldiers, with the name Jiesheshuai, Atsız deemed worthy of him in the sources. In *Bozkurtlar Diriliyor*, the continuation of the novel, the process of the Gokturks becoming a state again under the leadership of Kutlug is described. *Bozkurtların Ölümü*, which is told in a simple language and descriptions, has been called a historical novel because Atsız wrote mostly on the basis of historical works, and of course, due to his national sensitivity, he approached the subject more subjectively in some issues. However, when the novel is considered as a whole, we can say that he especially benefited from Joseph De Guignes' "Histoire Générale Des Huns, Des Turcs, Des Mogols Et Des Autres Tartares Occidentaux". In addition to this, it is possible to say that Atsız used the Orkhon Inscriptions written in the Göktürk period as a source on issues such as the traditions of the Turks, their loyalty to their traditions, and their nationalist stance. One of the proofs of this can be given as the words he said to the character Kürşad before the revolution in the famous 'Kürşad Revolution' that took place in the period he describes in the novel. He chose some of the sentences here from the Orkhon Inscriptions, from the words spoken by Bilge Kagan.

Another issue is that the author also includes religious and mythological elements of Turks in the novel. For example, in the first chapter there is a storm and heavy rain that Isbara Alp and his soldiers encounter. This storm and heavy rain caused some of the soldiers of Isbara Alp to die. Then Isbara Alp said that the reason for this was that God was either punishing them or wanted to sharpen their swords, and finally he learnt that their kagan had been poisoned to death by the Chinese queen. First of all, the fact that Isbara Alp thought that God was angry with them as one of the reasons for the loss of his soldiers by staying in such a big storm is a subject that has an example in historical sources. For example, in Chou-shu, one of the Chinese sources, it is also mentioned in the narratives about Mukan Kagan, one of the 1st Göktürk Khans. Mukan Kagan thought that the reason for this was that God might be angry with him after the natural disasters that occurred at a time when he was hesitant about sending his daughter to China as a bride as promised.

Another character in the novel is a shaman named 'Kıraç Ata'. When a soldier named Böğü Alp thought of killing the new kaghan because of his behaviour, he went to Kıraç Ata to consult him and learn his fortune. Kıraç Ata, who lived with four falcons, two wolves and a bear in a place with steep cliffs, told him that great days were coming, that what happened would happen before nine years, that there would be famine, that the moon would be shattered, that grief, not Böğü Alp, would kill the khan, that he saw forty soldiers gathered in a big city and that Böğü Alp was among them, that it was raining and that they were fighting on the banks of a river, that the nation was saved, that their names would not be forgotten and that they would be resurrected after a death of one thousand three hundred years. First of all, the falcon, wolf and bear that Atsız gives to the character of Kıraç Ata are not accidental. These animals are the animals of Turkish mythology. Kıraç Ata's living alone on steep rocks and giving information about the future can also be counted among the characteristics of shamans. Sentences such as the breaking of the moon and the outbreak of famine uttered by Kıraç Ata are also mentioned in the biography of Emperor Taizong. Again, the death of the Göktürk kagan due to grief, the soldiers fighting on the banks of the river are mentioned in Jiu Tangshu. Kıraç Ata's last words, the issue of resurrection after one thousand three hundred years of death, was made possible by Atsız's writing the novel. Because until Atsız's novel *Bozkurtların Ölümü*, Jiesheshuai's revolution attempt (639), which was described only in Chinese sources with a paragraph, became famous with the writing of the novel in 1946, and as Kıraç Ata said in the novel, 'resurrection' was experienced. As can be seen in the research works translated by İsenbige Togan, Gülnar Kara and Cahide Baysal titled *Turks According to Chinese Sources; Old Tang History* and Tilla Deniz Baykuzu's *Kürşad Rebellion in the Light of Recent Information*, the reason why Jiesheshuai is known as Kürşad in our country, as mentioned in Chinese annals, is this novel written by Atsız. As a result,

we can say that this novel of Atsız was not based only on fictions, but the author wrote a historical novel by analysing the sources of the period while writing this novel.

KAYNAKÇA

- Atsız, Hüseyin Nihal, *Bozkurtlar*, Ötüken Yayınevi, 126. Basım, İstanbul, 2017.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *Makaleler II*, İrfan Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1997.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *Tarih, Kültür ve Kahramanlar*, Ötüken Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 2015.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınevi, 14. Baskı, İstanbul, 2022.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *Türk Tarihinde Meseleler*, Ötüken Yayınevi, 21. Basım, İstanbul, 2023.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar*, Ötüken Yayınevi, 12. Baskı, İstanbul, 2022.
- Baykuzu, Tilla Deniz, *Son Bilgiler Işığında Kürşad İsyanı*, Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2016.
- Chang, Jên-t'ang, *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler: Ts'ê-fu Yüan-kuei ve Tzû-chih T'ung-chen'e Göre (618-745)*, (BDT), Ankara 1968.
- Chavannes, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (çev. Mustafa Koç), Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.
- de Guignes, Joseph, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, (çev. Hüseyin Cahit Yalçın, yay. haz. Erol Kılınç), Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Deliorman, Altan, *Atsız: Hayatı, Görüşleri, Eserleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.
- Denyer, S. (2018, 8 Haziran). Mongolia's nomadic way of life threatened by climate change, neglect, modernity, https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/mongolias-nomadic-way-of-life-threatened-by-climate-change-neglect-modernity/2018/07/06/4a22490e-68cb-11e8-a335-c4503d041eaf_story.html
- Dr. Rıza Nur, *Türk Tarihi*, Toker Yayınları, Cilt I-II, İstanbul, 1994.
- Erkoç, Hayrettin İhsan, "Eski Türk Devletlerinde Kağan ve Han Unvanları", *XVIII. Türk Tarih Kongresi – 1-5 Ekim 2018 / Ankara – Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt X (*Türk Dünyası Tarihi*), (haz. Semiha Nurdan ve Muhammed Özler), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022, s. 379-402.
- Erkoç, Hayrettin İhsan, *General Li Jing'in Askeri Düşüncesi ve Doğu Göktürk Kağanlığı'nın Çöküşü*, (BDT), Hacettepe Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2015.
- Erkoç, Hayrettin İhsan, "Göktürkler", *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, (ed. Muhammed Bilal Çelik), NAYED, Ankara 2018, s.59-81.
- Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, (çev. Dr. M. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 1980.
- Julien, Stanislas, *Documents historiques sur les Tou-kioüe(Turcs)*, 2015.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınevi, 35. Baskı, İstanbul, 2013.
- Liu Mau-tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, (çev. Ersel Kayaoğlu ve Deniz Banoğlu), Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, II. Cilt, Ankara 2014.
- Özdemir, Cihan, *Atsız Bey (Hüseyin Nihal Atsız'ın Hayatı, Fikirleri ve Romanları Üzerine Bir İnceleme)*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2007.
- Özkan, Volkan, "Atsız ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihine Bakışı", *Milli Mecmua*, s.111-116, sayı 1, Ocak-Şubat 2018.
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev. Aykut Kazancıgil), Dergah Yayınlarında 1. Baskı, İstanbul, Mart 2021.
- Polat, Zeynel Abidin, "Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun ile Hüseyin Nihal Atsız Üzerine Bir Röportaj (24 Mayıs 2016, Ankara)", *Milli Mecmua*, s.380-386, sayı 1, 2018.

- Sertkaya, Osman Fikri, “Kür Şad Adının Etimolojisi veya Türk Tarihinde Kür Şad Adlı Bir Kişi Var mı?”, *Gazi Türkiyat*, Bahar 2014/14: 1-10.
- Sertkaya, Osman Fikri, *Nihal Atsız*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Taşagıl, Ahmet, *Göktürkler* I, II, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014.
- Tekin, Talat, *Orhun Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2017.
- Togan, İsenbike; Gülnar Kara; Cahide Baysal, Çin Kaynaklarında Türkler: Eski *T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2020.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Yılmaz, Murat, “Nihal Atsız’ın Tarih Algısı ve Türk Tarihi Hakkındaki Görüşleri”, *Milli Mecmua*, s.138-152, sayı 1, 2018.